

El futur de les democràcies a Bolívia i Equador

TRC – Gener 2008

Marta Pastor Fàbregas

Índex

- 1.- Introducció
 - 1.1. Hipòtesis de l'estudi i variables explicatives
 - 1.2. Conceptes principals
 - 1.3. Metodologia
2. La situació a Llatinoamèrica
 - 2.1. Les polítiques neoliberals dels 90
 - 2.2. El gir a l'esquerra
 - 2.3. Els efectes de la corrupció
 - 2.4. El triangle desigualtat, pobresa i democràcia
 - 2.5. Mobilitzacions socials
 - 2.6. La governabilitat a Amèrica Llatina
 - 2.7. Tres perfils ciutadans davant la democràcia
- 3.- La Revolució Social segons Skocpol
 - 3.1 La Sociologia Històrica a les ciències socials
 - 3.2 Revolucions Socials en l'actualitat a Llatinoamèrica
- 4.- La caiguda de les democràcies segons Linz
 - 4.1 Factors clau
 - 4.2 El procés de caiguda
 - 4.3 Factors de risc presents en l'actualitat a Llatinoamèrica
 - 4.4 Anàlisi de l'estabilitat democràtica a Llatinoamèrica
- 5.- Presidencialisme i democràcia
 - 5.1 Sistemes polítics: parlamentarisme vs presidencialisme
 - 5.2 Debilitats del presidencialisme
- 6 Estudis de cas: Bolívia i Equador
- 7 Conclusions
- 8 Bibliografia
 - 8.1 Bibliografia consultada
 - 8.2 Bibliografia de referència

1.- Introducció

Segons L'índex de Desenvolupament Democràtic d'Amèrica Llatina (IDD-Lat 2004) tot i que a la zona hi ha símbols democràtics com eleccions periòdiques, alternança en el poder per part dels partits polítics, divisió de poders, en alguns dels països llatinoamericans també s'hi ha trobat signes de debilitat del sistema democràtic. D'entre aquests, destaca la falta de respecte a l'Estat de dret, el no rendir comptes per part de les institucions ni controlar-les, la corrupció i la impunitat, una justícia lenta amb un baix grau d'accessibilitat per part de la societat, inequitat en la distribució de les rendes, inseguretat, ineficàcia dels projectes educatius i una gran debilitat en el camp de la solidaritat social.

El Programa de les Nacions Unides pel Desenvolupament (PNUD) en base a enquestes fetes a 18 països llatinoamericans, analitza l'estat de la democràcia en aquesta zona, identificant els seus problemes principals i contribuint al debat sobre noves reformes. Segons el PNUD, la situació a Amèrica Llatina es pot definir en base a 3 conceptes clau: democràcia electoral, desigualtat i pobresa. Aquest informe indica que només amb més i millor democràcia les societats llatinoamericanes poden ser més igualitàries i desenvolupades. La raó és que només en democràcia els menys afavorits poden reclamar, mobilitzar-se i triar en defensa dels seus drets.

Als països amb sistemes democràtics molt dèbils o que estaven travessant un procés d'enfortiment i/o consolidació de les seves democràcies han originat revoltes socials fruit d'un evident descontentament de la població.

Aquests fets evidencien que l'absència d'un projecte nacional orientat a aconseguir el benestar comú i la falta de fermesa en la lluita contra la corrupció poden afectar l'ordre i l'estabilitat d'un país. En aquestes situacions el propi concepte de democràcia queda deteriorat, sobretot en els països que tenen un sistema democràtic dèbil i on les diferències socials són abismals, com és el cas de la majoria de països llatinoamericans.

A països com Bolívia, Argentina, Equador o Perú el descontentament generat per la mala gestió del govern o per les decisions que beneficiaven a certs sectors privilegiats en contra dels interessos de la gran majoria ha tingut com a resultat el rebuig popular, expressat a través de mobilitzacions i descontrol social. En alguns països llatinoamericans aquestes rebel·lions socials han tingut com a conseqüència l'expulsió dels governants i altres alts càrrecs.

En molts d'aquests casos, la corrupció, entesa com un mitjà per obtenir certs avantatges i beneficis de manera il·lícita, afecta indubtablement la governabilitat, la estabilitat democràtica i econòmica dels pobles i genera una situació de desconfiança tant en el futur com en el sistema democràtic.

Un significatiu nombre de països d'Amèrica Llatina ha abandonat les polítiques neoliberals que van caracteritzar la dècada dels 90 per adoptar altres que s'identifiquen amb l'esquerra. És el que s'ha qualificat com a gir a l'esquerra de Llatinoamèrica.

El sistema democràtic ha donat lloc a un agrupament dels partits polítics segons si les seves propostes són conservadores, progressistes o populistes. D'aquests tres estils només els dos primers garanteixen resultats positius sostenibles en el temps. En el cas del populisme, de molta actualitat ara a Llatinoamèrica, es basa en propostes inestables basades en el curt termini. Aquestes propostes es centren en oferir molt de benestar per avui sense considerar les necessitats de demà, endeutar-se més enllà de les seves possibilitats, mantenir tarifes baixes als serveis públics impedit així noves inversions,....

Molts dels governs que ha tingut Llatinoamèrica al llarg dels últims anys han pecat en almenys un d'aquests aspectes. Davant d'aquestes ofertes, és molt difícil pels partits progressistes i conservadors fer-se un lloc en el poder i només poden esperar a que el progressiu deteriorament del nivell de vida al que inevitablement condueixen aquestes polítiques facin canviar d'idea als electors. Aquests tipus d'ofertes demagògiques poden durar anys, sobretot en països com Veneçuela, dotat d'abundants recursos naturals amb gran demanda als mercats exteriors.

Actualment hi ha nou països d'Amèrica Llatina governats per dirigents d'esquerra. La política radical del veneçolà Hugo Chavez ha contagiado altres països, sobretot Bolívia i Equador. Les seves ofensives nacionalitzadores han posat en alerta sobretot als Estats Units i han desencadenat una situació política complexa que pot afectar l'estabilitat democràtica de la zona.

Per tots aquests arguments, hi ha tres temes que són d'especial rellevància i mereixen ser objecte d'estudi:

- *Les noves variants de Revolució Social a Llatinoamèrica*

Per analitzar aquest aspecte, és útil aplicar el concepte de Sociologia Històrica, que tracta d'explicar un fenomen, actual o passat, mostrant el conjunt de variables causals que l'originen, sense prioritzar cap variable explicativa i alhora recordant que tots partim

d'algun supòsit i d'alguna pregunta. L'autora Theda Skocpol basant-se en aquest concepte, desenvolupa la seva teoria al llibre "Els Estats i les Revolucions Socials" Aplicant el mètode de l'anàlisi històric comparat centrat en 3 revolucions (França, Rússia i Xina), l'autora estableix unes variables causals que considera determinants per considerar que un canvi polític a un país es tracta d'una revolució social. Aquestes variables són:

- Estructura de les classes socials : mecanismes i dinàmiques de control social, oportunitats i requisits existents per als que triomfin,...
- Organització estatal: tipus de govern, si és o no opressor,...
- Pressions internacionals, comercials i militars.

Amb aquests factors s'ha d'explicar no només *perquè* sorgeix una revolució social sinó que també cal determinar quins són els *motius* que la porten a l'èxit.

Segons Skocpol, el circuit que porta a una revolució social s'origina en rebel·lions camperoles, que provoquen l'enfonsament del règim repressiu. Un cop arribades al poder, les elits introdueixen canvis sociopolítics. Són precisament aquests canvis els que distingeixen la revolució social d'una simple rebel·lió.

- *La vulnerabilitat de les democràcies llatinoamericanes.*

Juan Linz analitza aquest tema al seu llibre "La quiebra de las democracias" , on es centra en el processos per mitjà dels quals les democràcies deriven en règims no democràtics i intenta buscar una pauta en comú en tots aquests processos

Al llarg del llibre l'autor intenta crear un model que busca descriure i explicar les situacions que porten a la caiguda de la democràcia. D'aquesta manera es podria saber què causa una crisi i què dona estabilitat.

Linz també enumera quins són els factors que causen la caiguda d'una democràcia.

Primer de tot, Linz no veu una clara relació causa-efecte entre revolució i caiguda de la democràcia. Per defensar-ho demostra que algunes revoltes violentes han estat frenades per la lleialtat al govern de certs actors com militars o policies. En canvi, en altres casos la combinació de violència i fets legals ha portat a la caiguda del govern. (cas Mussolini)

Segons Linz la legitimitat és un factor clau per a l'estabilitat de la democràcia. L'obediència ciutadana al govern es basa en la legitimitat tant per part dels ciutadans com dels militars. Aquesta confiança es fonamenta en la creença que les institucions polítiques existents són la millor opció i, per tant, aquestes poden exigir obediència. Tot i

això, acceptar el caràcter vinculant del govern no implica estar d'acord amb les seves decisions.

La capacitat per resoldre problemes del sistema polític (eficàcia) i la capacitat per posar en pràctica mesures amb bons resultats (efectivitat) també influeixen en la legitimitat.

Quan falla l'efectivitat les mesures no es poden en pràctica i no es compleixen les expectatives, generant una insatisfacció que debilita el govern i redueix la legitimitat

Un altre element que segons Linz augmenta el risc de caiguda de la democràcia fa referència als partits polítics que formen part dels sistema, és a dir, el grau de pluralisme polític. L'autor considera que el multipartidisme extrem és un factor d'alt risc. En aquest sentit analitza el paper de l'oposició en els canvis de règim i considera que una oposició deslleial (antisistema, secessionistes,..) és un factor de risc perquè qüestiona el règim i el vol canviar a través de mobilitzacions i creant divisions socials. En canvi, considera clau el paper de la oposició semi-lleial

Un altre factor que contribueix a la crisi de la democràcia segons Linz és la inestabilitat del govern provocada pels freqüents canvis de poder. La consolidació del règim és bàsica per superar futures crisis i per aconseguir-la cal, entre d'altres coses, crear una Constitució i establir un ordre de prioritats basades en expectatives realistes.

Linz també introdueix com a factor a evitar la política del ressentiment, on els polítics del nou règim perden temps i esforços criticant i culpant de tot al règim anterior (1993, 90).

El procés de caiguda d'un règim democràtic és conseqüència de la incapacitat del govern per a resoldre conflictes complexos que fan créixer l'oposició i redueixen l'eficàcia i la legitimitat del règim, en especial si provoquen forts canvis econòmics i socials. En aquest cas perilla l'ordre social i pot derivar en un estat d'excepció, pas previ a una més que probable caiguda del règim. Més que els problemes en sí, el que realment provoca la caiguda del règim és el context polític, és a dir, l'alternativa oferta per l'oposició deslleial.

- *Sistemes polítics alternatius que dotin al país de més estabilitat democràtica (parlamentarisme vs presidencialisme)*

El presidencialisme és un sistema de govern que per a funcionar amb èxit necessita una societat poc polaritzada, un sistema de partits bipartidista i, preferentment, un model de partits poc cohesionat i amb una dèbil estructura i disciplina interna.

Juan Linz, en el seu llibre "La quiebra de las democracias" intenta demostrar la inferioritat estructural del presidencialisme respecte altres sistemes de govern com el parlamentarisme. Linz destaca la relació entre les caigudes democràtiques, els problemes de transició i consolidació de la democràcia per una banda i la presència del presidencialisme a Amèrica Llatina per l'altra. Linz recomana, per tant, la introducció sense restriccions del parlamentarisme com la millor opció per a tots els països de la regió llatinoamericana sense importar el seu grau de desenvolupament o les seves especificitats històriques (1993:129)

Segons Linz les debilitats del presidencialisme són :

- (1) la dualitat democràtica, és a dir, la voluntat popular es manifesta en dos moments diferents eleccions presidencials per triar al president de manera directa i eleccions generals per triar el parlament. Això pot esdevenir una font de conflicte ja que les dues institucions tenen legitimitat directa popular sense que una tingui prioritat sobre l'altre
- (2) la excessiva rigidesa del sistema davant canvis polítics o crisis i
- (3) el caràcter conflictiu i suma zero de les eleccions presidencials i de la competència partidària.

Aquestes característiques del presidencialisme establirien incentius per a dur a terme estratègies no cooperatives entre els actors polítics. D'aquí resultarien situacions de bloqueig institucional que podrien donar lloc a intervencions militars i la conseqüent caiguda de la democràcia.

Les anàlisis estadístiques, com la realitzada per Adam Przeworski, reforcen l'evidència a favor del parlamentarisme perquè segons les dades històriques tenen una vida més llarga. A més, aquests estudis també demostren que el parlamentarisme és molt més vulnerable a les situacions de bloqueig legislatiu-executiu.

En el cas concret d'Amèrica Llatina, els sistemes presidencialistes duren molt més que a d'altres regions, excepte els EUA

Altres inconvenients del presidencialisme citats per Aguilera de Prat i Martínez són:

- l'excessiva separació que hi ha entre el poder executiu i el legislatiu
- Unificació del poder executiu i del cap d'estat
- La doble legitimitat pot originar una situació on la majoria parlamentària i la presidencial no coincideixin
- El sistema d'elecció permet que personatges aliens al món de la política però amb capacitat econòmica per finançar-se la campanya electoral arribin al poder

- El populisme pot fer perillar el sistema democràtic, emmascarant-se en una legitimitat que ha perdut.
- El principi de no reelecció intenta evitar la personalització del poder però impedeix desenvolupar carreres polítiques llargues
- En ser un joc de suma zero, només un guanya i es perd el paper de l'oposició com a controladora de la tasca del govern
- Tendència a regir-se pels paràmetres de la democràcia de majoria en detriment del consens
- Les crisis del presidencialisme impliquen tot el conjunt del sistema polític

Els presidencialisme a Llatinoamèrica s'enfronta a unes condicions que no afavoreixen el seu èxit, com és una societat amb una forta ideologització social, un estancament econòmic que evita l'implementació de qualsevol tipus de mesura, una alta taxa d'endeutament i nivells de renda precaris, una gran quantitat de fractures socioeconòmiques i amb una desigualtat social extrema on no existeix la classe mitja. A més, la competència interpartidista també s'apunta com una de les causes de la debilitat d'aquest sistema a Llatinoamèrica.

Per tots aquests factors, el presidencialisme potser no és el causant de les crisis a Llatinoamèrica però és evident que té certa influència (Aguilera de Prat y Martínez, 2000).

En base a tot això exposat, la qüestió que es proposa investigar aquest estudi és la següent: *Les revolucions socials ocorregudes a Llatinoamèrica en els últims anys, caracteritzades per una situació democràtica inestable i un sistema de govern presidencialista, ¿tenen risc de convertir-se en populismes autoritaris?*

1.1 Hipòtesis d'estudi i variables explicatives

Per analitzar el risc que tenen algunes democràcies llatinoamericanes de convertir-se en populismes autoritaris i en base al marc teòric exposat anteriorment, es plantegen les següents hipòtesis que s'hauran de contrastar al llarg de l'estudi:

- L'indigenisme, junt amb el populisme, ha creat un nou tipus de revolució social.

- El model de democràcia existent en els països llatinoamericans on ha tingut lloc una revolució social basat en el populisme és insostenible i pot provocar la destrucció del sistema democràtic.
- El presidencialisme, en un context de revolució social i populisme, potencia la inestabilitat democràtica d'un país.

Per procedir al contrast de les hipòtesis plantejades en aquest estudi, cal definir un conjunt de variables relacionades amb els models descrits al marc teòric que permetin concloure si els casos analitzats segueixen els processos definits per la teoria i, en aquest cas, valorar si és probable esperar un resultat segons el predit per la teoria.

Per a analitzar el procés que dóna lloc a una revolució social i poder establir si els casos d'indigenisme o populisme a països com Bolívia o Equador responen a aquest patró i, per tant, poder ser considerats com a tals, s'ha de tenir en compte les següents variables:

- Estructura de les classes socials: mecanismes i dinàmiques de control social
- Organització estatal: el paper del govern
- Pressions internacionals, comercials i militars que influeixen en el desenvolupament polític i social del país.
- Dependència entre desenvolupament econòmic i democràtic: la desigualtat estructural en una democràcia. Efectes de les polítiques neoliberals
- Taxes d'atur i estabilitat laboral
- Repartiment del poder al país: govern, empreses, polítics. Grau de corrupció
- Representació dels grups socials del país: indígenes, classes socials estratificades,..

Per mesurar la vulnerabilitat d'un sistema democràtic es tenen en compte les següents variables, moltes d'elles analitzades al Latinobarómetro.

- Divisió social d'un país en termes del seu suport a la democràcia: població demòcrata, ambivalent i no demòcrata.
- Evolució en els últims anys d'aquests tres grups socials i tendències futures.
- Identificar quin dels tres grups ha estat, està i es preveu que estarà més actiu en la vida política del país.
- La mida de la base social dels ambivalents així com els seus moviments recents i tendències.

- Valor que els ciutadans donen a la democràcia com a indicador de la seva lleialtat al règim.
- Grau de satisfacció social sobre l'eficàcia i eficiència del govern mesurat en termes de compliment d'expectatives
- Capacitat de l'oposició per expressar democràticament les seves propostes.
- Actitud social davant la corrupció : casos on l'Estat arriba a comprar l'acceptació formal per part de la població
- Estabilitat de la democràcia: durada de les legislatures i causes de la seva finalització (dimissió, expulsió,..)
- L'accessibilitat i imparcialitat del sistema judicial

Per analitzar la influència del sistema presidencialista a Llatinoamèrica cal:

- Comprovar si els problemes conseqüència del Presidencialisme citats al Marc Teòric es detecten als països analitzats

1.2.- Conceptes principals

POPULISME

El populisme és un terme polític que designa corrents heterogènies però caracteritzades per la seva aversió a les elits econòmiques i intel·lectuals, la seva denuncia de la corrupció política per part de les classes privilegiades i la seva constant apel·lació al poble.

L'aparició del populisme com a fenomen social va lligat a processos de ràpida modernització o canvi que genera diferents nivells de desenvolupament a les diverses classes o regions del país, generant una desigualtat que provoca conflicte social i polític.

El terme populisme s'ha utilitzat en política en dues accepcions diferents, una amb significat positiu i l'altre pejoratiu.

El populisme en sentit positiu és un moviment que pretén que el poder estigui sobretot en mans del poble i no tant en mans de les elits polítiques i corporatives.

El populisme en el sentit pejoratiu es refereix a l'ús de mesures de govern destinades a guanyar la simpatia de la població amb dret a vot sense tenir en compte si aquestes mesures són contraries a l'Estat democràtic.

A diferència de la demagògia, aquest tipus de populisme no només es refereix al discurs sinó també a les accions.

El que més crida l'atenció del populisme és la dificultat per classificar-los dintre dels esquemes tradicionals de la ciència política en l'eix bipolar dreta-esquerra (Savarino, 1998).

A Llatinoamèrica actualment existeixen tant populismes de dreta, que suposadament promouen reformes socials i suport de les masses mantenint el sistema neoliberal i molt propers als EUA (cas d'Equador i Perú) com els d'esquerra, que es caracteritzen per un major nacionalisme i crítica vers el sistema econòmic neoliberal però mantenint un capitalisme proteccionista. Aquest és el cas de Veneçuela, Bolívia i Argentina.

Torcuato di Tella en un enfocament clàssic del terme ha definit el populisme com un terme aplicable "sobretot a Llatinoamèrica" a "moviments polítics amb fort recolzament popular però que no busquen realitzar transformacions molt profundes de l'ordre de dominació existent" (2001:564)

INDIGENISME

En termes generals, indigenisme és la dedicació als assumptes indígenes i la exaltació de la seva importància. Com a sentiment, és l'admiració per la gent o cultura indígena.

L'indigenisme entès com una política del segle XX considera l'indi com una categoria específica d'ordre fonamentalment socioeconòmic. Els indígenes es consideren essers "marginats" ja que no participen dels beneficis de la civilització però sí dels seus perjudicis: explotació, opressió, violència, violació dels rets humans, epidèmies, pobresa.

Els indígenes han quedat reduïts a viure a la perifèria, a regions de refugi allunyades dels centres polítics. Necessiten doncs, segons l'indigenisme, participació ciutadana i social així com ajuda externa que els impulsi a superar-se i integrar-se.

L'indigenisme reconeix la especificitat de lo indígena i el dret dels indis a rebre un tracte especial favorable que compensi segles de discriminació, perjudicis i marginalitat.

Alguns autors com Salvador Martí (2004) no consideren l'indigenisme per se una expressió política sinó que és una de les conseqüències del cansament de les polítiques neoliberals. Martí argumenta l'emergència del moviment indígena a l'escena política llatinoamericana a partir del fenomen de la internacionalització. La nova conjuntura política en un món globalitzat ha significat noves oportunitats per a aquests col·lectius

anteriorment silenciatos que a partir de la dècada dels noranta, amb l'aparició de nous actors en l'àmbit polític, van generar un conjunt de coalicions promotores crítiques que van incorporar progressivament la necessitat de crear polítiques de regulació ètnica.

LEGITIMACIÓ DEMOCRÀTICA

Segons la teoria del Dret, la legitimació democràtica és conseqüència de la relació de representativitat entre elector i membre electe i es fonamenta en el fet que existeixi igualtat universal en el dret a triar i a ser triat

La principal font de legitimació democràtica és atorgada per la voluntat popular expressada en eleccions lliures, periòdiques i universals.

Segons Weber (1988), la legitimitat del poder té tres justificacions: la tradicional, basada en els costums del passat respectats per l'home, la carismàtica, basada en la confiança en un dirigent i la legal, segons la qual el governant es deu al respecte i obediència a les normes jurídiques vigents que li proporcionen el dret a manar. Per tant, la legitimitat del poder és una suma de la influència (carisma) , l'autoritat (legalitat) i la tradició.

RESSENTIMENT

Linz (1993) detecta una tendència en els nous governants a malbaratar energia en el que s'anomena política del ressentiment contra persones i institucions pertanyents a l'anterior règim. Consisteix en petits atacs a la seva dignitat i als seus sentiments. Aquestes mesures tindran ressò nivells més baixos, com és l'administració i els governs locals. Aquesta actitud crea les bases d'una oposició deslleial que es manifestarà en futurs temps de crisi.

PRESIDENCIALISME

Forma de govern caracteritzada per una separació rígida del poder executiu i legislatiu. Aquests dos poders són elegits d'una manera directa per l'electorat, és a dir, que tant el president , que ahora és cap d'estat i de cap de l'executiu (govern monista) com el parlament gaudeixen d'una legitimitat popular.

Segons Sartori (1999), la característica essencial del sistema presidencialista és que el president és un cap d'Estat escollit directament que també governa.

A més, el president pot elegir d'una manera autònoma els seus propis ministres, sense que aquests necessitin l'aprovació del parlament. Quant al seu funcionament, l'executiu no funciona com un òrgan col·lectiu, sinó que el president és la seva força centrípeta. Pel que fa a les relacions entre el poder executiu i el poder legislatiu, són molt febles. A part que el govern no necessita el suport del Parlament per a la seva investidura, aquest últim tampoc no disposa de cap mecanisme institucional per a provocar la dimissió del govern, excepte en el cas del complicat procediment de l'impeachment.

AUTORITARISME

És una modalitat de l'exercici de l'autoritat en las relacions socials per part d'algun dels seus membres caracteritzada per l'absència de consens, la irracionalitat i la falta de fonament en les decisions, originant un ordre social opressiu i amb manca de llibertat . Aquest terme s'utilitza per qualificar les organitzacions o estats que pretenen conservar i gestionar el poder polític mitjançant mecanismes no democràtics.

En aquesta forma política l'Estat, és a dir, el conjunt d'institucions que ostenten el poder polític en una delimitació territorial sobre un conjunt de ciutadans, s'identifica amb un partit polític, la funció del qual seria servir de nexa entre el poder polític i el ciutadà.

Aquesta concepció de l'Estat i la seva identitat amb el partit es contraposa als sistemes polítics occidentals que es donen avui en dia, on l'Estat funciona com un ens superior, deslligat del partit, que tot i tenir cert nivell de control sobre l'Estat, no pot envair competències alienes i fer-se amb el control absolut, és a dir, fusionar-se amb l'Estat.

Guillermo O'Donnell (1982) ha estudiat el sorgiment de règims autoritaris a Amèrica Llatina i considera que els països amb més dificultat per mantenir la democràcia són aquells en condicions d'alta modernització però poca industrialització. En aquesta situació l'autor considera que davant l'acció política dels sectors populars, els sectors empresarials i tecnòcrates demanaran una solució autoritària.

TRES ORIENTACIONS CIUTADANES CAP A LA DEMOCRACIA

L'Informe PNUD, (2004) defineix aquestes tres orientacions:

DEMÒCRATA: persones que en tots els assumptes consultats donen respostes favorables a la democràcia. Prefereixen la democràcia davant qualsevol altre forma de govern i recolzen l'aplicació de les regles democràtiques en la gestió del govern inclús en èpoques de dificultat. Quan han de triar entre democràcia i desenvolupament, trien la primera o les valoren de manera idèntica. A més, consideren la democràcia

imprescindible per a ser un país desenvolupat. Els demòcrates estan en desacord amb posicions de tipus delegatiu (governants triats democràticament que actuen sense restriccions institucionals) per resoldre els problemes del país: s'oposen a que el president prescindeixi del Parlament, controli els mitjans de comunicació i imposi l'ordre per la força, tot i que siguin temps de crisi.

NO DEMÒCRATES: persones que en tots els assumptes consultats expressen opinions contràries a la democràcia. Prefereixen un règim autoritari a un de democràtic. Consideren més important el desenvolupament del país que el manteniment de la democràcia, a la qual no consideren necessària per aconseguir el desenvolupament. Accepten que un govern no democràtic arribi al poder si és capaç de resoldre els problemes econòmics.

AMBIVALENTS: persones amb opinions ambigües, fins i tot contradictòries. Les opinions que expressen en general són consistents amb concepcions delegatives de la democràcia. En principi estan d'acord amb la democràcia però accepten prendre decisions antidemocràtiques si la situació així ho requereix. Comparteixen opinions amb els demòcrates (preferència cap a governs democràtics) i amb els no demòcrates (desenvolupament del país prioritari). A diferència dels altres dos grups, els ambivalents accepten que en temps de crisi el president imposi l'ordre per la força, controli els mitjans de comunicació i prescindeixi del Parlament i dels partits.

1.3.- Metodologia

Per a dur a terme aquesta investigació comprovarem les hipòtesis plantejades aplicant el mètode comparat. La comparació és una activitat mental inherent al pensament humà i forma part de la nostra vida quotidiana, quan triem un producte a una botiga o quan escollim la cua més curta a una oficina (Bartolini, 1988).

La política comparada inclou els estudis que tenen per unitats d'anàlisi els sistemes polítics. Un cop els fenòmens polítics ja han estat descrits, classificats i valorats, el mètode comparat busca fer inferències causals, és a dir, a través de la comparació de diversos fenòmens socials ocorreguts en almenys dos sistemes polítics s'intenta establir una relació causal entre ells.

L'objectiu d'aquest mètode és ser capaços de generalitzar els resultats obtinguts en dos casos concrets d'una mateixa regió (en aquest estudi, Llatinoamèrica) i poder predir les

possibles conseqüències de situacions polítiques similars en qualsevol altre zona del món.

Quan comparem per explicar hem d'estar segurs que el factor que considerem que causa el fenomen que volem explicar realment ho és. Així, per exemple, en aquest estudi volem saber si els sistemes presidencialistes en països populistes on s'ha donat una revolució social posen en risc la estabilitat democràtica del país. Per aconseguir validar aquesta hipòtesi haurem de parametritzar, és a dir, deixar constants els factors (variables independents) que poden influir en la variable dependent (estabilitat democràtica) i alhora fem variar el factor que volem comprovar si és la causa del que volem explicar. En aquest exemple, la variable explicativa seria el sistema presidencialista i les dues revolucions socials populistes. D'aquesta manera, considerant aquests factors com a causals podem veure si realment afecten a la variable dependent. Com el nombre de casos de països on s'han donat les condicions que plantejem en aquest estudi són escassos, per a verificar les hipòtesis el mètode estadístic no és factible. Per això utilitzem el mètode comparatiu de comprovació d'hipòtesis amb l'objectiu de trobar relacions causals entre les variables. En aquest cas, la selecció d'observacions no és aleatòria sinó intencionada, fet que té implícit el risc de produir importants biaixos i problemes d'indeterminació en cas d'una errònia selecció de variables explicatives i que podria portar a extreure conclusions equivocades.

Per a procedir a l'elecció de les variables que es compararan, triem la tècnica del sistema més similar, també coneguda com a mètode de la diferència. Aquesta tècnica consisteix en buscar dues observacions que presenten uns fenòmens diferents d'allò que volem explicar, és a dir la variable dependent (en el nostre cas, el risc que una democràcia es converteixi en populisme autoritari). Per altra banda, aquestes dues observacions han de compartir propietats comunes (en el nostre cas, ser un país que ha experimentat una revolució social, presentar indicis de populisme i ser una democràcia vulnerable) i han de diferir en un aspecte clau (en aquest estudi, el sistema de govern, en un cas presidencialista i en l'altre presidencialista parlamentitzat). Aquesta última serà doncs la variable independent que varia mentre la resta de variables es mantenen constants. Quan procedim a comparar les dues observacions, el sistema de govern es considerarà que és la causa del que volem explicar.

La situació plantejada segueix el següent model:

VD	X	Y
----	---	---

VI (1)	A	A
VI (2)	B	B
VI (3)	C	D

On :

X= inestabilitat democràtica (populisme autoritari)

Y= estabilitat democràtica

A= Revolució Social

B= Populisme

C= Sistema presidencialista

D= Sistema presidencialista parlamentitzat

Les unitats analitzades són aquells països llatinoamericans que han viscut canvis polítics importants en els darrers anys, sobretot els governs andins (Bolívia, Veneçuela, Equador). Aquests països són comparables perquè parteixen de situacions gairebé idèntiques i han experimentat una transformació molt similar donant lloc a un nou socialisme.

També és interessant analitzar el cas de Brasil, ja que tot i tenir una situació de partida similar als països citats anteriorment i havent arribat al poder també un líder popular, ha evolucionat de manera diversa. Brasil evita qualsevol enfrontament amb Estats Units i intenta fer un paper de mediador i pacificador entre Estats Units i els governs andins més radicalitzats. El cas de Brasil pot servir per demostrar que hi ha un camí alternatiu per arribar a un sistema polític governat per l'esquerra amb recolzament popular però sense haver passat per una revolució social.

L'anàlisi temporal del treball comença a principis del segle XXI, amb l'inici d'un nou període de poder del líder populista Hugo Chávez a Veneçuela, moment on es desencadena l'autoanomenat "nou socialisme del segle XXI". Amb l'objectiu d'analitzar aquests recents canvis, aquest treball se centra en l'evolució política de Llatinoamèrica durant els últims 10 anys.

El fet de parametritzar totes les semblances i homogeneïtats entre les dues observacions permet controlar la seva influència sobre la relació de causalitat que s'estudia (influència del sistema de govern sobre el risc d'esdevenir un populisme autoritari). D'aquesta manera, es considera que aquesta variable independent és explicativa si covaria amb la dependent.

Aplicant aquest mètode ens podem trobar amb problemes, com per exemple el de la interacció. Pot donar-se el cas que rebutgem com a explicativa una variable que no varia (la parametritzem) i arribem a l'errònia conclusió d'adjudicar tota la causalitat a una altra variable que sí varia juntament amb la dependent. Això pot ser erroni perquè és possible que l'acció d'aquestes dues variables independents de manera conjunta sigui la causant de la variació de la variable dependent. És a dir, la causalitat pot estar en la interacció de dues variables independent, no només en una sola com pretén el mètode de la diferència.

Un altre problema d'aquest mètode pot ser el de la indeterminació, que es dona quan el mètode conclou que més d'una variable és candidata a ser la variable explicativa, per tant, estem davant d'una situació de multicausalitat que no permet determinar un efecte causal directe.

2.- La situació a Llatinoamèrica

2.1 Les polítiques neoliberals dels 90

El neoliberalisme és un model dirigit principalment a l'economia dels països, i que planteja la reducció del paper de l'Estat en els assumptes econòmics i proposa un "Estat mínim" en el control i la propietat de la producció i la circulació dels bens comercials. Aquest model considera que l'Estat no ha de ser propietari d'empreses i s'ha de limitar a propiciar les condicions necessàries per a que es desenvolupi una economia de mercat i s'atregui capital privat (nacional o estranger), el verdader eix central de l'economia. A més, el programa neoliberal promou l'obertura comercial i la inversió estrangera a gairebé totes les branques de l'economia del país a través de tractats o acords entre socis comercials. Aquestes mesures van ser imposades pel FMI i pel Banc Mundial (BM) i, com es veurà més endavant, tot i la reactivació de les economies van ser factors d'increment de la desigualtat i no van aconseguir creixements positius.

Convertit l'Estat en un simple promotor de la iniciativa privada, es deixen de banda les funcions socials, que la iniciativa privada ni pot ni vol fer. Les prioritats del nou Estat Neoliberal Llatinoamericà (ENL) se centren en mantenir saludables els indicadors macroeconòmics (deute extern, inflació, dèficit públic, reserves internacionals, balança comercial,..) deixant en un segon nivell l'atenció a la salut, la capacitat adquisitiva, la nutrició, l'educació, el treball, la vivenda i altres elements que mesuren els nivell de benestar social d'un país.

Aquest model macroeconòmic neoliberal s'instal·la en alguns països del continent sud-americà des de mitjans i finals dels anys 70 però es generalitza a Amèrica Llatina als inicis dels anys 80. Als anys 90 tenen lloc unes crisis que porten a la polarització social, on en un extrem es situen els pobres cada cop més pobres, a l'altre extrem estan els rics que cada cop acumulen més fortunes mentre que la classe mitja cada cop és més minoritària i dèbil. És durant aquests anys quan s'accentuen les polítiques dels governs de tendències marcadament neoliberals, com els de Collor de Mello (1989-1994) a Brasil, Menem (1989-1995 i 1995-1999) a Argentina Fujimori a Perú (1990-1995 i 1995-2000) i Salinas a Mèxic (1988-1994).

Pel que fa a la democràcia, mentre que per una banda es va fer un important avenç en instaurar-se processos electorals més o menys estables per accedir al poder, per altra banda sorgeix una profunda insatisfacció al fallar les propostes del model pel que fa a la creació de llocs de treball i l'increment dels nivells de vida. En la realitat, s'incrementava la violència i els moviments migratoris.

Així doncs, en els països llatinoamericans no s'avança com caldria en temes com els drets humans, la corrupció als governs, la llibertat d'expressió, la justícia, la seguretat, ... La evidència mostra que les polítiques neoliberals dels 90 no només no van ser beneficioses sinó que van deteriorar greument la qualitat democràtica i van augmentar la pobresa i la desigualtat a la zona. L'optimisme generalitzat creat a Amèrica Llatina com a resultat del creixement econòmic derivat de les transformacions neoliberals que es van implementar dràsticament a la dècada dels anys 80 i la idea que era l'inici d'un període de creixement sostingut sense precedents a la història econòmica de la regió ha arribat a la seva fi. Les polítiques neoliberals a nivell econòmic, polític i social han provocat un dèficit de la democràcia social, ja que no ha estat capaç de complir amb el seu paper de redistribuidora de poder i riquesa. Segons les dades del Banc Interamericà de Desenvolupament (BID), el creixement econòmic promig de la regió a la dècada dels 90 només va arribar a ser del 1,5 %, una dada molt insuficient donat un nivell de pobresa que afecta al 40 % dels habitants d'Amèrica Llatina.

En els últims anys, els nous presidents electes a la regió, han prioritzar impulsar un nou model de desenvolupament que trenqui amb el neoliberalisme, on necessàriament cal una major intervenció de l'Estat per tal de reduir les desigualtats socials provocades pels mecanismes de mercat. El president veneçolà Hugo Chávez, i els de Bolívia, Evo Morales, Equador, Rafael Correa i Nicaragua, Daniel Ortega s'han unit amb l'objectiu de desenvolupar el que anomenen "socialisme del segle XXI", un model de

desenvolupament humanista oposat al liberalisme de les dècades anteriors i que té com a referent simbòlic al llibertador veneçolà Simón Bolívar, que va lluitar per la unitat sudamericana al segle XIX, llavors contra l'imperi espanyol.

2.2.- El gir a l'esquerra

Els països llatinoamericans estan vivint canvis profunds. Les últimes eleccions a diversos països d'Amèrica Llatina han dibuixat un panorama divers pel que fa a corrents polítiques, amb una preferència pels partits d'esquerra i centre-esquerra, els moviments populistes i algunes corrents de dretes, depenent del context, la situació i l'escenari. Observant el mapa de tendències polítiques a Amèrica Llatina es reflecteix la gran varietat de tendències polítiques, pensaments i ideologies. Aquest híbrid de partits polítics han sorgit de l'incomformisme en diversos aspectes, però sobretots en l'àmbit social i econòmic. La nova esquerra llatinoamericana sorgeix de la insatisfacció generalitzada que van generar les reformes econòmiques estructurals sorgides de l'anomenat Consens de Washington. Aquestes reformes suposaven acceptar un nou model econòmic, el neoliberal, on l'Estat no garantia cap protecció en front les imprevisibles fluctuacions del mercat però a canvi d'aquest risc es prometia una major creixement econòmic. Com ja s'ha comentat anteriorment, aquest model econòmic va ser molt perjudicial per la regió.

Al llarg del 2006, Amèrica Llatina ha passat per una fase d'intensa activitat electoral. Després del rotund triomf d'Evo Morales a Bolívia a finals de 2005, s'esperava un efecte dominó en els comicis electorals del període. Però a Perú i a Mèxic els resultats no van ser els previstos i el socialdemòcrata Alan Garcia i el conservador Felipe Calderón es van imposar als candidats populistes Ollanta Humala i Andrés Manuel López Calderón. El suport de Chávez a Humala implicava un atac frontal a Garcia, que va acabar amb la denuncia per part del govern d'Alejandro Toledo per la intromissió chavista a la campanya i el conseqüent intercanvi d'acusacions, que va acabar amb la retirada d'ambaixadors.

Aquest episodi serveix per introduir el problema creixent de la conflictivitat interna a Amèrica Llatina.

Hugo Chávez va arribar al poder el 1998, després de guanyar unes eleccions coincidents amb el major desprestigi dels partits polítics tradicionals veneçolans. Des de llavors, i tot i el seu passat colpista i la seva deriva populista i antidemocràtica, molts

dels seus col·legues llatinoamericans el veuen com un personatge extravagant però en el fons un dels seus. La teoria dominant era que Chávez podia ser reconduït a la “normalitat democràtica”, tot i el seu apropament a la Cuba castrista i els seus continuats atacs a la democràcia representativa. L'arribada de Lula a la presidència a Brasil, reforçada posteriorment amb els triomfs electorals de Néstor Kirchner a l'Argentina i Tabaré Vázquez a l'Uruguai, units a la presència de Ricardo Lagos a Xile, van donar lloc a la teoria del “gir a l'esquerra”.

La aparent sintonia política i ideològica entre bona part dels mandataris sudamericans va permetre plantejar que havia arribat el moment d'avançar decididament cap a la integració llatinoamericana. Des d'aquesta perspectiva, la integració, que alguns anomenaven bolivariana, afavoriria als pobles de la regió en la seva disputa contra l'imperialisme nordamericà. De fet, hi ha algunes senyals d'identitat ideològica o denominadors comuns que permeten entreveure quin grau d'homogeneïtat poden tenir aquests partits de l'anomenada “nova esquerra llatinoamericana”. Hi ha tres components afins específics segons el discurs de cadascuna d'aquestes forces (Barreda, 2006). Primer de tot, un compromís amb polítiques que promoguin la justícia social. Una de les iniciatives més conegudes és el programa “Fam zero” del govern de Lula al Brasil. El segon component es relaciona amb la preocupació per la sobirania nacional, que es va plantejar com la necessitat de controlar l'explotació dels recursos naturals del país. I com a tercer element, l'interès per impulsar iniciatives de cooperació i acció exterior conjuntes, tant a nivell polític com econòmic. Per exemple, l'enfortiment del Mercosur o estratègies comuns per negociar amb els organismes financers internacionals.

Però no tot va anar tant bé com es preveia. Tot i la diplomàcia i els desitjos de no tensar encara més les relacions bilaterals, ni Alan Garcia ni Felipe Calderón seran dos aliats incondicionals d'aquest projecte sinó tot el contrari. El bloc regional no travessa per un bon moment. A l'enfrontament entre l'Uruguai i l'Argentina per la construcció de dues plantes de producció de cel·lulosa s'hi ha d'afegir les desavinences cada cop més importants entre els països petits (Uruguai i Paraguai) i els grans (Argentina i Brasil) per la situació dintre del Mercosur. Bolívia pot ser una altra font de conflictes bilaterals si la lluita entre govern i oposició per controlar l'assemblea constituent continua. Brasil i Argentina, especialment el primer, tenen forts interessos energètics. Xile i Perú tenen contenciosos límits no cancel·lats i Veneçuela aspira a augmentar el seu protagonisme de la mà d'Evo Morales.

Tot i la convergència política i ideològica, o possiblement degut a això, el cert és que els conflictes bilaterals han augmentat a Amèrica Llatina. No convé passar per alt que la principal característica del bloc nacional-militar-populista és el seu nacionalisme i que en base a aquest, ningú no vol cedir la menor quota de sobirania que impulsí la creació de les institucions supranacionals vitals per a la integració. Per això el gir a l'esquerra que s'ha donat en alguns països no implica necessàriament un avançament en la integració econòmica o política dels pobles i dels països llatinoamericans. Tot el contrari, els enfrontaments bilaterals estan a l'orde del dia.

2.3 Els efectes de la corrupció

Tot i que és un problema social de difícil quantificació, és evident que el tema de la corrupció és actualitat a Amèrica Llatina. S'entén com a conducta corrupta aquella que implica desviació o abús de poder en l'exercici d'un càrrec amb la intenció d'obtenir benefici privat. Així doncs, el suborn, el tràfec d'influències o l'acceptació d'avantatges indegudes són exemples de conductes corruptes.

L'índex de Percepció de la corrupció 2006 (PCI) elaborat per Transparency International (TI), puntua els països segons una escala del 0 al 10, on el zero és el valor que indica els nivells més elevats de corrupció percebuda i el deu és el valor que indica els nivells més baixos. L'indicador està basat en enquestes d'opinió a experts que sondegen les percepcions sobre la corrupció al sector públic a 163 països de tot el món. Aquest índex col·loca a gairebé tots els països d'Amèrica Llatina entre els de major corrupció.

A més de classificar els països, els resultats del PCI 2006 posen de manifest una forta correlació entre corrupció i pobresa. Gairebé tres quartes parts dels països del PCI tenen una puntuació inferior a cinc, la qual cosa demostra que la majoria dels països del món s'enfronten a uns nivells greus de corrupció percebuda. Segons aquest índex, els dos països amb puntuació més alta d'Amèrica Llatina són Xile (7,3) i Uruguai (6,4), mentre que la resta de països de la zona estan per sota de 5. Amb valors inferiors a 3 es troben països com Bolívia, Equador i Veneçuela.

Es evident doncs que la corrupció afecta intensament Llatinoamèrica però a l'hora d'analitzar-la es fa difícil distingir les conseqüències de les causes de la corrupció que afecta de manera persistent moltes nacions d'Amèrica Llatina. La corrupció limita el creixement però alhora aquest baix creixement estimula la corrupció, dificultant millores en l'eficàcia del govern. En els països on la corrupció és habitual, hi ha menys

confiança en el sistema polític i en els propis conciutadans. Sanejar dues institucions cabdals com són el sector públic i el poder judicial hauria de ser una prioritat pels diversos governs de la regió. També és necessària una burocràcia que funcioni bé, ja que contribueix al creixement econòmic. Si l'estat no és capaç d'administrar programes públics complexos, difícilment podrà enfrontar els reptes que planteja la regió. Però la realitat mostra que fins ara l'administració pública ha fracassat en el seu intent de dur a terme aquesta funció per, entre d'altres motius (Ackerman, 2007), la falta de professionalisme en el cos de funcionaris públics; normatives poc clares, complexes o ambigües; administració inadequada de les finances del govern; mala distribució de les tasques entre els diferents nivells de govern, falta de transparència en els processos governamentals i la dificultat per a que tots els funcionaris es facin responsables de les seves accions. És a dir, no n'hi ha prou amb augmentar el salari dels funcionaris públics sinó que també cal dur a terme reformes estructurals. Els països amb funcionaris públics més independents i professionals tendeixen a tenir burocràcies de major qualitat i menor corrupció. Si qualsevol d'aquestes àrees o totes elles presenten debilitats, es creen incentius per la corrupció.

Els governs també podrien reduir la corrupció limitant l'abast de les seves activitats. Actualment Amèrica Llatina està experimentant una reacció contra les privatitzacions sorgides de la ja citada política neoliberal, en una tendència que demostra la importància de la reforma del sector públic. S'hauria de considerar terciaritzar algunes activitats a organitzacions no governamentals o sense ànim de lucre i a més augmentar el control extern.

Per altra banda, a part de l'estat, el sistema judicial també té un paper rellevant en la lluita contra la corrupció. Un sistema judicial competent i eficaç és una condició necessària per a fer valer la llei. A l'Equador, la incertesa judicial i les demores en l'aplicació dels contractes són un obstacle per les inversions. La incertesa que crea la corrupció fa que els inversors siguin poc actius a l'hora de fer els seus negocis. Els propis empresaris equatorians reconeixen que la inversió augmentaria si el poder judicial comptés amb un eficaç sistema de tribunals.

A part de les conseqüències en l'àmbit social, la corrupció també té efectes econòmics (Soto, 2006) com són, entre d'altres, la distorsió de l'esforç productiu i els objectius dels productors, que s'orienten a la recerca de rendes, l'oportunisme i els guanys excessius; el desenvolupament i perpetuació d'estructures monopòliques i oligopòliques als mercats; provisió de bens i serveis en quantitats insuficients, de menor qualitat o més

costosos; reducció dels incentius a la inversió pels alts nivells de risc que s'han d'assumir; es desincentiva l'entrada de capital estranger; es frena la innovació i la creativitat per la desprotecció a la propietat intel·lectual; robament de recursos públics amb un alt cost social; i es distorsiona la presa de decisions al sector públic sobre els serveis i les inversions que ha de fer l'Estat. En el cas de Bolívia, no queda clar que les mesures plantejades per Evo Morales com la nacionalització d'hidrocarburs permetin treure Bolívia del seu retard econòmic i social. Les empreses internacionals del sector ja han mostrat la seva preocupació per la inestabilitat del país, demorant quantioses inversions al país planejades pel 2006. El baix nivell d'estalvi nacional de l'economia bolivariana no li deixa marge de maniobra per permetre's prescindir de la inversió estrangera. Per això, cada vegada és més urgent la creació d'un marc institucional que creï les condicions apropiades pel respecte a la propietat privada i fomenti les inversions estrangeres.

Aquestes dades evidencien que la falta d'un projecte orientat a assolir el benestar comú i la falta de fermesa en la lluita contra la corrupció poden alterar l'ordre i la estabilitat d'un país, deteriorant el concepte propi de democràcia, sobretot en països que tenen un sistema democràtic dèbil i on les diferències socials són abismals, com és el cas de la majoria de països llatinoamericans. El més greu d'aquesta situació és que genera una desconfiança en el sistema democràtic per part dels ciutadans que són els que a través de la seva participació activa haurien de formar les bases per a la estabilitat i l'enfortiment de la democràcia. Només mitjançant el coneixement ple dels seus drets i responsabilitats s'aconseguirà augmentar el compromís social de la població per tal que puguin exercir el seu paper de control i vigilància social.

2.4.- El triangle desigualtat, pobresa i democràcia

A Amèrica Llatina, la construcció i ampliació dels drets ciutadans té lloc dintre d'un context nou, fruit de les transformacions que han tingut lloc durant els últims 20 anys. Per primera vegada a la història, una regió en desenvolupament i amb societats profundament desiguals està totalment organitzada políticament sota règims democràtics. Això porta a definir la realitat llatinoamericana com a un triangle democràcia-desigualtat-pobresa.

Segons l'informe del PNUD, la relació entre pobresa, desigualtat i democràcia són els eixos del mal que impedeixen la consolidació del procés democràtic a Amèrica Llatina.

La relació és la següent : no es pot parlar de democràcia quan la redistribució de la riquesa ha generat un augment de la desigualtat. No podem esperar que, amb uns nivells molt alts de desigualtat social, el procés democràtic pugui consolidar-se. Tot i això, si que es pot afirmar i arribar a entendre que, donades aquestes circumstàncies, més de la meitat dels llatinoamericans preferiria un règim autoritari abans que un de democràtic si això li resolgués els seus problemes econòmics. En aquest sentit l'informe que elabora anualment la fundació Konrad Adenauer sobre el desenvolupament democràtic d'Amèrica Llatina demostra que tot i els avenços en la democràcia el creixement de l'Estat del benestar és gairebé nul.

Pel que fa a la democràcia, tots els països de la regió compleixen els requisits bàsics del règim democràtic. Només els països agrupats en la Organització de Cooperació i Desenvolupament Econòmic (OCDE) comparteixen aquesta característica.

Segons l'estudi del PNUD, els governs democràticament escollits de la regió encara no han complert les aspiracions polítiques, socials i econòmiques dels ciutadans llatinoamericans. Aquesta situació es reflecteix en les següents dades de l'informe:

- L'any 2002, el 43 % dels ciutadans tenia actituds democràtiques, un 30,5 % actituds ambivalents i un 26,5 % actituds no democràtiques.
- Aquest mateix any, més de la meitat dels llatinoamericans preferiria un règim autoritari a un de democràtic si li resolgués els problemes econòmics.
- Des de l'any 2000, quatre presidents electes dels 18 països objecte d'estudi es van veure obligats a renunciar al seu càrrec abans de completar els seus mandats, com a conseqüència d'una forta caiguda en el suport popular.
- Un 59 % dels polítics consultats creu que els partits no estan complint adequadament el seu paper.

Donada aquesta situació, per a que es torni a confiar en la democràcia és necessari crear una societat amb partits polítics que funcionin, amb un sistema electoral transparent, amb una divisió efectiva dels poders de l'Estat, amb mitjans de comunicació lliures i independents , amb forces de seguretat sota control i amb una societat civil compromesa i vigilant de l'actuació governamental, a la qual ha de demanar transparència.

Una democràcia real es mesura pel caràcter de les seves institucions, per les relacions i els processos que permet dur a terme. Segons Dahl, les institucions que fan possible la

democràcia real són els càrrecs públics electes, les eleccions lliures, imparcials i freqüents, la llibertat d'expressió, l'accés a diverses fonts d'informació, l'autonomia de les associacions i una ciutadania inclusiva. Una societat viu la democràcia quan els valors democràtics i la participació són la base tant de les relacions de poder estatal com de l'accés als recursos públics. Però és en aquest punt, l'accés universal als recursos que són de tots, on trobem un altre dels eixos del mal llatinoamericà: l'increment de la desigualtat social.

Les societats llatinoamericanes són considerades les més desiguals del món. Una desigualtat persistent durant els últims 30 anys. Algunes dades sobre el grau de desigualtat a Amèrica Llatina:

- La primera generació de llatinoamericans que ha arribat a la majoria d'edat en les democràcies no ha experimentat un creixement de l'ingrés per càpita considerable. En canvi, si que es registren grans disparitats en la distribució nacional de l'ingrés
- 16 dels 18 països inclosos a l'informe del PNUD es poden considerar molt desiguals.
- No es pot parlar d'Estat de benestar quan set de cada deu nous treballs creats a la regió des de 1990 corresponen a l'economia submergida i només 6 de cada 10 nous treballs generats des d'aquell any a l'economia legal tenen accés a algun tipus de cobertura social.
- Existeix un alt risc de desprotecció dels llatinoamericans quan arribin a l'edat de jubilació.
- Els pobres, immigrants o indígenes presenten seriosos desavantatges legals respecte als rics.

Davant d'aquesta situació, només mitjançant una reconstrucció social que equilibri la igualtat que comporta la democràcia amb la desigualtat que determina el mercat serà possible una consolidació de la democràcia i es pugui parlar de desenvolupament a Amèrica Llatina. L'Estat ha de crear les condicions necessàries per generar riquesa i dissenyar les polítiques socials que permetin distribuir-la amb equitat.

Referent a la pobresa, a Llatinoamèrica les llibertats polítiques de la democràcia conviuen tant amb la riquesa com amb la pobresa, fet que implica situacions particulars en termes de necessitats, dificultats i riscos.

Algunes dades sobre la importància d'aquest factor:

- l'any 2003 el 44 % de la població de la regió (uns 225 milions de persones) tenien uns ingressos per sota de la línia de la pobresa, tot i que la situació és diferent segons el país.
- En 15 dels 18 països inclosos a l'informe del PNUD, més del 25 % dels ciutadans viu sota la línia de la pobresa i en set països la proporció de pobres supera el 50 % de la població.
- Segons un estudi del Consell Mundial de l'Aigua, l'any 2004 hi havia 77 milions de persones llatinoamericanes sense llum ni aigua potable a casa.

Aquestes dades demostren que les polítiques neoliberals dels anys 90 no han servit per reduir els nivells de pobresa. Tot al contrari, les polítiques nascudes del consens de Washington han incrementat el pes d'aquest factor a la zona. Com ja s'ha comentat, el model neoliberal defensava la disciplina pressupostària, la liberalització financera i comercial, les privatitzacions i els canvis de prioritat de la despesa pública. Aquestes doctrines van millorar la macroeconomia però no van reduir la pobresa i van augmentar la desigualtat.

La democràcia s'enfronta al repte de coexistir per primera vegada amb la pobresa i la desigualtat. Aquesta situació dona lloc a uns riscos nous, diferents als existents fins ara i més complexos. Si no es valoren i es tenen en compte els efectes d'aquesta complexa situació, es poden ocasionar dues conseqüències greus per a la democràcia. La primera és ignorar la necessitat de la viabilitat econòmica de la democràcia, és a dir, no es pot obviar la necessitat de construir bases sòlides en una economia que permeti atacar la pobresa i la desigualtat. La segona conseqüència és desconèixer la viabilitat política dels programes econòmics, és a dir, cal tenir en compte que aquests programes s'apliquen en unes societats on les demandes ciutadanes i les valoracions d'aquestes mesures s'expressen lliurement.

Aquestes dades mostren que la pobresa i la desigualtat no són només problemes socials sinó que també són símptomes del dèficit democràtic que es viu a Llatinoamèrica.

2.5.- Mobilitzacions socials

Amèrica Llatina s'ha convertit en un significatiu focus de resistència al neoliberalisme. Grans sublevacions populars van consolidar la presència dels moviments socials i van provocar la caiguda de diversos presidents neoliberals.

Les sublevacions registrades a Bolívia, Equador, Veneçuela i Argentina des de principis de la dècada han desembocat en revoltes massives i generalitzades. La onada dels últims anys ha gravitat entorns les nacions andines, han tingut un fort impacte al cono sud i menor influència a l'Amèrica Central.

Segons els estudis de l'Observatori Social d'Amèrica Llatina, les quatre grans revoltes d'Amèrica del Sud constitueixen el patró de referència d'un procés regional de resistències entrelaçades, que interactuen entre si.

La rebel·lió més profunda va tenir lloc a Bolívia com a oposició a les mesures neoliberals que des de 1985 van empobrir el país. L'acció popular va frenar la repressió dels presidents en tres situacions. Amb la "guerra de l'aigua" l'any 2000 es va frenar la privatització d'aquest recurs; amb la "guerra del gas" l'any 2003 es va defensar els hidrocarburs contra l'acció exportadora i en l'escalada final de 2005 es va derrocar el president Lozada i el seu successor Mesa. A través d'una insurrecció que va ocasionar més de 80 morts i 200 ferits es va tancar el cicle de govern de dretes i es va iniciar el procés presidencial d'Evo Morales.

També a l'Equador els programes neoliberals van ser suprimits a través de diverses sublevacions. Primer els indígenes van provocar la caiguda del president Bucaram l'any 1997 i després van impulsar l'enderrocament de Mahuad, l'any 2000, després de sis dies d'intensos combats al carrer. Les elits van aconseguir frenar durant un breu període la situació amb l'ajuda d'un militar el 2003 però una nova revolta amb major presència de la classe mitjana urbana l'any 2005 el va enderrocar i va iniciar una seqüència de derrotes electorals de la dreta entre el 2006 i el 2007, que van portar a l'actual govern de Rafael Correa.

A Veneçuela la irrupció popular es va iniciar amb el "Caracazo" l'any 1989 com a resposta a l'increment del preu de la benzina decidit per un govern de petrolers i banquers. Entre diverses crisis financeres i protestes, els intents continuistes van quedar bloquejats per un aixecament militar l'any 1992, que va significar l'inici del procés bolivarià. El fracàs del cop empresarial sostingut per Estat Units l'any 2002 i un

seguit de victòries electorals van permetre a Chavez enterrar el tradicional bipartidisme de les elits i donar lloc a l'actual polarització entre la dreta i el govern nacionalista. Aquest enfrontament s'expressa diàriament als carrers i als mitjans de comunicació.

La quarta rebel·lió significativa va tenir lloc el desembre de 2001 a l'Argentina. Va provocar la caiguda del president neoliberal De la Rúa, que va intentar mantenir la política de privatitzacions i de desregularitzacions instaurada als anys 90 per Menem. La protesta va derivar en una gran aixecament de la classe mitjana expropiada pels bancs agreujat per provocacions repressives l'any 2002 que van reactivar la lluita popular. Les classes dominants van aconseguir restaurar l'autoritat de l'estat i van contenir la ira dels oprimits a través del govern de Kirchner. En un marc de recuperació econòmica, es van fer significatives concessions socials i democràtiques.

Totes les rebel·lions sudamericanes coincidien en els reclams contra el neoliberalisme, l'imperialisme i l'autoritarisme. Aquestes exigències es van traduir en plantejaments d'anulació de les privatitzacions, la nacionalització dels recursos naturals i la democratització de la vida política.

La reacció popular es va basar en l'erosió de la dominació burgesa que va generar el neoliberalisme perifèric. Aquest programa de dretes va precaritzar el treball i va massificar la pobresa, a més de portar a un deteriorament significatiu de l'autoritat de les classes opressores. La reorganització econòmica que van portar a terme els grups dominants van generar grans crisis que van deteriorar la capacitat de les elits per gestionar l'estat. Aquesta situació va incentivar els aixecaments des d'abaix.

Una gran varietat d'individus populars han liderat les rebel·lions recents, que han contribuït a revertir la seqüència de derrotes populars en què es basa el neoliberalisme i van mostrar una solida herència de nacionalisme antiimperialista, conquestes democràtiques i experiències anticapitalistes.

2.6.- La governabilitat a Amèrica Llatina

Governabilitat és un concepte que va sorgir a finals dels anys setanta i que segons els politòlegs va ser utilitzat tant a Europa com a Estat Units per expressar la dificultat dels governs dels Estats de fer front al conjunt de reivindicacions que feien els diferents grups sectorials i la impossibilitat de construir una política sobre la base d'aquesta sobrecàrrega de demandes.

A Amèrica Llatina la governabilitat té a veure amb les noves formes d'organització de l'Estat i de la vida econòmica i social, que permetin respondre de manera satisfactòria als convulsos canvis y a la presència de noves demandes i expectatives socials que han desbordat les institucions tradicionals (Cardenas, 2006).

El llegat de les transicions polítiques i econòmiques que han tingut lloc als països llatinoamericans ha configurat un quadre molt diferenciat del dels països industrialitzats i del dels països de l'est europeu i el sud-est asiàtic. A Amèrica llatina cohabituen el règim democràtic i la economia de mercat en una nova situació derivada dels intents de superar les crisis de la dècada anterior. A diferència de l'est europeu i del sud-est asiàtic aquestes transformacions s'ha acabat consumant. Al contrari dels països de l'OCDE (Alcantara, 2006) , l'Estat té un reduït marge de maniobra i les diferències econòmiques existents en les societats llatinoamericanes a les societats llatinoamericanes dificulten la integració social i el desenvolupament equilibrat. Aquests països comparteixen problemes d'enginyeria política que produeixen inestabilitat i, en conseqüència, falta de confiança internacional en un moment on aquesta és molt necessària donada la globalitat i interconnexió de mercats. Però el fet de no haver aconseguit consolidar els procediments democràtics fa que els països llatinoamericans estiguin en una situació de permanent risc d'involució.

El resultat és un deteriorament de la legitimitat com a conseqüència dels conflictes entre els poders de l'Estat, de la marginació política de sectors significatius de la població , dels escàndols de corrupció, i de la substitució d'alguns valors nacionals per altres de neoliberals. Igualment, la pèrdua d'eficàcia de les polítiques implantades al no poder produir el desenvolupament sostingut i de no haver redistribuït la riquesa, esgota amb rapidesa el rèdit dels governants.

A més, també com a conseqüència de la política anterior, un dels problemes crucials de l'actualitat és la dificultat de compatibilitzar la necessària acció de govern amb els deteriorament de la imatge dels polítics de la societat. En aquest sentit, alguns autors com Alcantara parlen del risc existent que a aquesta situació de democràcies sense demòcrates li segueixi una de molt més perillosa com és la política sense polítics, obrint una via de formes de govern on de nou el sistema polític democràtic quedi desplaçat de l'escenari llatinoamericà.

A Amèrica Llatina, per tant, la millor proposta per arribar a la governabilitat és aprofundir la democràcia.

2.7.- Tres perfils ciutadans davant la democràcia

L'Informe PNUD, (2004) defineix aquestes tres orientacions:

DEMÒCRATA: persones que en tots els assumptes consultats donen respostes favorables a la democràcia. Prefereixen la democràcia davant qualsevol altre forma de govern i recolzen l'aplicació de les regles democràtiques en la gestió del govern inclús en èpoques de dificultat. Quan han de triar entre democràcia i desenvolupament, trien la primera o les valoren de manera idèntica. A més, consideren la democràcia imprescindible per a ser un país desenvolupat. Els demòcrates estan en desacord amb posicions de tipus delegatiu (governants triats democràticament que actuen sense restriccions institucionals) per resoldre els problemes del país: s'oposen a que el president prescindixi del Parlament, controlï els mitjans de comunicació i imposi l'ordre per la força, tot i que siguin temps de crisi.

NO DEMÒCRATES: persones que en tots els assumptes consultats expressen opinions contraries a la democràcia. Prefereixen un règim autoritari a un de democràtic. Consideren més important el desenvolupament del país que el manteniment de la democràcia, a la qual no consideren necessària per aconseguir el desenvolupament. Accepten que un govern no democràtic arribi al poder si és capaç de resoldre els problemes econòmics.

AMBIVALENTS: persones amb opinions ambigües, fins i tot contradictòries. Les opinions que expressen en general són consistents amb concepcions delegatives de la democràcia. En principi estan d'acord amb la democràcia però accepten prendre decisions antidemocràtiques si la situació així ho requereix. Comparteixen opinions amb els demòcrates (preferència cap a governs democràtics) i amb els no demòcrates (desenvolupament del país prioritari). A diferència dels altres dos grups, els ambivalents accepten que en temps de crisi el president imposi l'ordre per la força, controlï els mitjans de comunicació i prescindixi del Parlament i dels partits.

3.- La Revolució Social segons Skocpol

3.1.- La Sociologia Històrica a les ciències socials

Theda Skocpol analitza la Sociologia Històrica com una disciplina que ofereix un marc de treball històric i comparatiu dintre de les ciències socials. Al seu llibre "*Vision and Method in Historical Sociology*" indica com a principal objectiu de la Sociologia Històrica l'explicació de les estructures socials modernes i els processos de canvi. És a dir, la Sociologia Històrica és l'anàlisi de les estructures i processos socials a gran escala i al llarg del temps. Dit d'una altra manera, busca la relació entre acció i context per entendre l'evolució social i individual, les característiques d'una determinada estructura social i els canvis que experimenta a mida que passa el temps.

La idea bàsica d'aquest tipus de treball és que el futur està determinat per les decisions del passat. És per això que l'explicació de les estructures socials actuals i dels canvis que han experimentat ha de tenir en compte els anàlisis històrics dels models socials i les seves trajectòries.

Tot i considerar el passat un element clau del desenvolupament futur, Skocpol també afirma que aquest element no ho determina tot. Es tracta de comprendre processos en el temps, el lloc que en ells ocupa un context concret i analitzar les diferències i similituds culturals i socials que hi ha en ells.

La Sociologia Històrica tracta d'explicar un fenomen, actual o passat, mostrant el conjunt de variables causals que l'originen, sense prioritzar cap variable explicativa i alhora recordant que tots partim d'algun supòsit i d'alguna pregunta.

Skocpol aplica aquest tipus d'anàlisis al seu llibre "*Els estats i les revolucions socials*" partint de la pregunta "¿com explicar les revolucions socials?" i de la identificació de les revolucions socials amb "transformacions ràpides i fonamentals de l'estat i de les estructures de classe d'una societat, acompanyades i en part dutes a terme mitjançant revoltes, basades en les classes, des d'abaix" (1984:21)

Skocpol origina la seva teoria en el fet que considera que les explicacions clàssiques d'aquest procés no són satisfactòries perquè tenen una perspectiva que omet la vessant internacional i la relació entre l'esfera interna i l'esfera d'un estat. Aquesta teoria sobre la revolució analitzada per l'autora són, entre altres, la marxista, les teories del conflicte polític. En aquestes teories detecta dissensions a l'hora d'explicar el procés revolucionari. Tot i això, a l'hora d'elaborar una nova teoria té en compte l'enfocament

marxista del conflicte de classe com a motor del canvi socials i estructura i es recolza en les teories del conflicte polític.

Skocpol introdueix tres dimensions de les revolucions socials absents en les teories clàssiques i que caracteritzen el nou enfocament que vol donar. Primer de tot, adopta una perspectiva estructural no voluntarista i, en aquest sentit, considera ingènues i simplistes les teories clàssiques que donen una imatge intencional dels processos revolucionaris. En contra d'això, l'autora creu que "les situacions revolucionaries s'han dut a terme pel sorgiment de crisis político-militars de dominació de l'estat i de classe" (1984:41). D'aquí es dedueix que per explicar un procés d'aquest tipus s'ha de tenir clar quina és la problemàtica, és a dir, no aturar-se en el fet que ha ocorregut sinó que cal buscar el perquè i aclarir el com, per tant, estudiar quina conjuntura ho ha permès.

En segon lloc, aquesta explicació ha d'implicar un estudi de l'àmbit internacional, compost pel capitalisme mundial i pel sistema internacional dels estats.

L'autora vol anar més enllà de la concepció clàssica de la modernització com a procés nacional per ressaltar que els processos econòmics i polítics a nivell mundial influeixen sobre les nacions i alhora aquestes també influeixen en la dimensió internacional.

Skocpol manté la societat-estat com a unitat bàsica del seu anàlisi però diferencia entre el "temps del món" i el "temps de la societat-estat". Aquest enfocament és el que li permet afirmar que les revolucions socials modernes han tingut lloc a "països situats en posicions desavantajoses dins del marc internacional" (1984:51).

En tercer lloc, l'autora considera que l'estat és una entitat amb certa autonomia respecte la societat a la qual governa i que no és un simple reflex de grups socioeconòmics en lluita. Per tant, veu l'estat com una macroestructura que pot actuar contra els interessos de grups socials als quals governa (1984:65).

Un altre llacuna que Theda Skocpol detecta als estudis clàssics sobre les revolucions socials és el fracàs a l'hora d'elaborar una explicació teòrica general d'aquests processos, més enllà de les explicacions individualitzades per a cada cas. Segons l'autora aquest problema és degut a la separació existent entre Sociologia i Història, fet que ella intenta superar a través de l'anàlisi històric comparat. Amb aquest mètode intenta establir "associacions vàlides de causes potencials" (1984:70) per a explicar el fenomen de les revolucions socials en base a tres casos: França, Rússia i la Xina. Tria aquests tres casos perquè són estructures de classes procedents d'una llarga història i tradició. A més com fa temps que van succeir es poden analitzar amb la perspectiva crítica del temps els fenòmens que van tenir lloc.

Skocpol aplica aquest anàlisi combinant els dos mètodes distingits per John Stuart Mill: el mètode de l'acord, que ressalta les variables causals comunes i el mètode de la diferència, que tracta de comparar els casos que es volen analitzar amb altres que tot i compartir certes variables causals i característiques no van tenir els mateixos resultats. Combinar la recerca de similituds i divergències entre els diferents casos d'un fenomen anàleg i contrastar les dues amb altres fenòmens permet detectar elements específics del procés revolucionari sense perdre la singularitat de cada cas. Així s'aconsegueix harmonitzar l'especulació teòrica amb l'anàlisi històric.

La pròpia Theda Skocpol adverteix de tres dificultats que té el mètode històric-comparatiu. Primer de tot, és impossible incloure totes les variables causals del cas que s'ha d'analitzar, fet que dificulta la seva comparació amb altres casos similars. En segon lloc, pressuposa que totes les variables a analitzar són independents, cosa que en realitat és poc probable que sigui certa. El tercer problema és que depèn de la teoria sociològica i de la Història per definir quins casos s'han d'estudiar.

Tot i que el treball de Skocpol ha rebut crítiques, es considera que una de les principals aportacions de la Sociologia Històrica és el coneixement que el sistema internacional i els estats són formacions històriques que interactuen amb altres formacions.

3.2.- Revolucions Socials en l'actualitat a Llatinoamèrica

La recent onada llatinoamericana ha estat caracteritzada amb moltes denominacions que sempre fan elusió a la rebel·lió. Els sinònims més comuns són revolta, aixecament o sublevació. Aquests termes impliquen l'existència d'accions populars contundents i massives de rebuig a l'ordre vigent però també indiquen les limitacions de les propostes alternatives.

El que diferencia la rebel·lió d'un motí o d'una conspiració és la participació massiva. Les revoltes són moviments que sorgeixen des d'abaix, per tant, res a veure amb els cops militars que han tingut lloc a Amèrica Llatina durant el segle XIX.

Les rebel·lions llatinoamericanes bàsiques sempre van sorgir com a reaccions espontànies i sobtades de la població davant les agressions capitalistes o dictatorials. Presentaven diverses formes de resistència a l'opressió però no van aconseguir

desenvolupar formes d'organització alternatives o projectes polítics autònoms dels oprimits.

Les sublevacions llatinoamericanes dels últims anys estaven un graó per sobre de qualsevol rebel·lió social bàsica. Els aixecaments a Veneçuela, Bolívia, Equador i Argentina no van ser només reaccions contra els governs de dretes sinó que també van incloure demandes positives de caràcter antiliberal, democràtic i antiimperialista. Però aquestes exigències no van anar acompanyades per la creació d'organismes de poder popular. Aquí és on està la diferència amb les revolucions socials, que inclouen la presència d'aquests tipus d'institucions.

A les revolucions socials tendeixen a sorgir modalitats de poder dels oprimits, en lluita amb el sistema de dominació vigent, oferint alguna forma de sobirania alternativa. El que es veu a les revolucions i no s'observa a les rebel·lions és l'existència de formes organitzades – en assemblees, consells, moviments o exèrcits- d'un nou poder, que desafia les autoritats de l'estat. És per això que les revolucions introdueixen punts de ruptura històrica més significatius que altres tipus de sublevacions.

En base a aquests criteris, autors com Katz (2007) consideren que es poden caracteritzar els aixecaments llatinoamericans recents com a rebel·lions radicals ja que superen l'abast tradicional d'aquests aixecaments però sense arribar a ser una revolució.

Per altra banda, les recents rebel·lions populars no són resultat de l'actuació exclusiva dels partits polítics, més aviat el contrari. En un escenari on la majoria posseeix i manifesta una gran desconfiança i fins i tot despreci cap als partits polítics la actuació d'un variat moviment popular i les seves organitzacions urbanes i rurals van ser els veritables protagonistes del període. En aquest context, va calar entre les masses un cert sentiment de rebel·lia cap a la burgesia i que va trobar la seva millor expressió en l'anomenat "nacionalisme revolucionari".

Alguns autors utilitzen el terme "revolució política" per referir-se als alçaments recents d'Amèrica Llatina. Els situen en un punt entremig entre les revoltes i les revolucions socials. Aquest onada recent de sublevacions llatinoamericanes es va enfrontar no només a presidents neoliberals sinó també a règims autoritaris i elitistes. Aquests nous fets signifiquen una actualització d'antigues demandes socials i nacionals ja que han tornat a posar en relleu vells problemes que les precedents revolucions frustrades o inacabades no van aconseguir resoldre. És per això que la misèria de les masses, la

desnacionalització dels recursos estratègics i l'absència de democràcia real han tornat a irrompre com els grans temes d'Amèrica Llatina.

Aquesta situació fa que la lluita social contra l'explotació i l'imperialisme i a favor de la democratització segueixin sent els eixos dels alçaments populars.

El fet que els drets econòmics, socials i culturals no siguin exercits a Llatinoamèrica és el que provoca les protestes i els disturbis que actualment segueixen tenint lloc en aquesta regió. Aquests fets no són més que l'expressió d'un moviment de resistència que es revela davant d'una elit política sovint corrupte, contra el neoliberalisme i el lliure comerç, que encara han empitjorat més la ja delicada situació dels drets socials de la població.

4.- La caiguda de les democràcies segons Linz

4.1.- Factors clau

L'anàlisi de Linz al llibre "La quiebra de las democracias" es centra en el processos per mitjà dels quals les democràcies deriven en règims no democràtics i intenta buscar una pauta en comú en tots aquests processos. Linz presenta una situació on a partir d'una determinada estructura social es donen oportunitats i obstacles que han d'afrontar els actors socials i polítics. Aquests han de prendre decisions que, juntament amb factors econòmics, socials, culturals o històrics faran augmentar o disminuir l'estabilitat de la democràcia d'un país. Per tant, en una situació de crisi, els líders polítics poden augmentar o disminuir la probabilitat de caiguda o estabilitat del règim.

Al llarg del llibre l'autor intenta crear un model que busca descriure i explicar les situacions que porten a la caiguda de la democràcia. D'aquesta manera es podria saber què causa una crisi i què dona estabilitat.

L'anàlisi de Linz només és aplicable a democràcies de "nacions- estat consolidades amb autonomia política (independència) des d'abans de la crisi de la democràcia." (1993:20). D'aquesta manera s'eviten els casos on la democràcia cau perquè ha estat mal construïda.

L'anàlisi de Linz es basa en una hipòtesi de caràcter probabilístic ja que durant el procés que porta les democràcies analitzades a la crisi aquestes van tenir probabilitats de supervivència, és a dir, podrien haver evitat la crisi però el comportament dels actors (tant institucions com persones) van reduir aquestes probabilitats.

Linz considera que l'estabilitat d'una democràcia augmenta quan tant les institucions polítiques com es sistema socioeconòmic gaudeixen de legitimitat . És a dir, "l'estabilitat genera més estabilitat" (1993:22). Altres factors que afavoreixen l'estabilitat inclouen la solució dels problemes socials, un ordre social considerat just i que els canvis previstos no siguin percebuts com a amenaçadors.

En l'altre sentit, Linz també enumera quins són els factors que causen la caiguda d'una democràcia.

Primer de tot, Linz no veu una clara relació causa-efecte entre revolució i caiguda de la democràcia. Per defensar-ho demostra que algunes revoltes violentes han estat frenades per la lleialtat al govern de certs actors com militars o policies. En canvi, en altres casos la combinació de violència i fets legals ha portat a la caiguda del govern. (cas Mussolini)

Segons Linz la legitimitat és un factor clau per a l'estabilitat de la democràcia. L'obediència ciutadana al govern es basa en la legitimitat tant per part dels ciutadans com dels militars. Aquesta confiança es fonamenta en la creença que les institucions polítiques existents són la millor opció i, per tant, aquestes poden exigir obediència. Tot i això, acceptar el caràcter vinculant del govern no implica estar d'acord amb les seves decisions.

El suport ciutadà al govern varia dia a dia segons els actes del govern però la legitimitat no varia. Aquí Linz detecta una interacció entre el suport a la democràcia i el suport al partit del govern. Si es redueix dràsticament el suport a tots els partits la legitimitat del sistema es veurà afectada i serà més fràgil, és a dir, la gent demostra desconfiança ja no només en els partits sinó en el sistema en general.

La capacitat per resoldre problemes del sistema polític (eficàcia) i la capacitat per posar en pràctica mesures amb bons resultats (efectivitat) també influeixen en la legitimitat.

Quan falla l'efectivitat les mesures no es poden en pràctica i no es compleixen les expectatives, generant una insatisfacció que debilita el govern i redueix la legitimitat. Els governs nous tenen més risc de caure en aquest problema ja que no coneixen els mecanismes per implementar les mesures.

Per altra banda, Linz considera que els governs nous sense passat tenen més risc de perdre la legitimitat perquè si a curt termini no demostren eficàcia no es poden recolzar en èxits anteriors per mantenir les expectatives.

Linz alerta que en situacions de desgovern els dirigents deixen de banda les tasques principals de governar i prioritzen les accions enfocades a mantenir el seu càrrec legítimament aconseguit. Aquesta situació deriva cap a una forma autoritària de govern. Linz també destaca la violència política, definida com l'ús ineficaç de la força per part del govern, com a causa de la caiguda del règim democràtic.

Un altre element que segons Linz augmenta el risc de caiguda de la democràcia fa referència als partits polítics que formen part dels sistema, és a dir, el grau de pluralisme polític. L'autor considera que el multipartidisme extrem és un factor d'alt risc. En aquest sentit analitza el paper de l'oposició en els canvis de règim i considera que una oposició deslleial (antisistema, secessionistes,..) és un factor de risc perquè qüestiona el règim i el vol canviar a través de mobilitzacions i creant divisions socials. En canvi, considera clau el paper de la oposició semi-lleial.

Una oposició es considera lleial quan manté un compromís de fer ús de mitjans legals per arribar al poder i fa un rebuig exprés a l'ús de la força, incloent-hi evitar buscar suport en l'exèrcit. (Linz, 1993:70)

Per altra banda, una oposició és deslleial quan busca suports militars, nega la legitimitat als partits democràtics, provoca pressions sindicals (vagues, manifestacions,..), limita les llibertats públiques i organitza actes de desestabilització.

Linz remarca que en cap cas es pot defensar la democràcia amb mitjans antidemocràtics. La democràcia ha de permetre a l'oposició intervenir en el procés perquè en cas contrari aquesta es veuria abocada a adoptar posicions deslleials.

Un altre factor que contribueix a la crisi de la democràcia segons Linz és la inestabilitat del govern provocada pels freqüents canvis de poder. La consolidació del règim és bàsica per superar futures crisis i per aconseguir-la cal, entre d'altres coses, crear una Constitució i establir un ordre de prioritats basades en expectatives realistes.

Durant el període de consolidació el nou règim ha de buscar recuperar la lleialtat dels ciutadans que al van retirar de l'anterior règim perquè els desagradava. En aquest procés de consolidació s'ha d'evitar trancar radicalment amb tot allò relacionat amb l'anterior règim incloent-hi l'oposició, ja que serà clau la seva col·laboració en moments de crisi. També s'ha de ser cautelós amb la política exterior i respectar els pactes internacionals que tenia establerts l'anterior règim.

Linz també introdueix com a factor a evitar la política del ressentiment, on els polítics del nou règim perden temps i esforços criticant i culpant de tot al règim anterior (1993, 90).

4.2.- El procés de caiguda

Segons Linz el primer objectiu del lideratge democràtic ha de ser aconseguir augmentar la legitimitat com a pas clau per millorar la resistència de la democràcia. Per aconseguir-ho cal evitar ofendre als partidaris del règim anterior (evitar ruptures radicals amb el passat) i tolerar demandes de tots els representants polítics, incloent-hi grups nacionalistes o secessionistes.

El procés de caiguda d'un règim democràtic és conseqüència de la incapacitat del govern per a resoldre conflictes complexos que fan créixer l'oposició i redueixen l'eficàcia i la legitimitat del règim, en especial si provoquen forts canvis econòmics i socials. En aquest cas perilla l'ordre social i pot derivar en un estat d'excepció, pas previ a una més que probable caiguda del règim. Més que els problemes en sí, el que realment provoca la caiguda del règim és el context polític, és a dir, l'alternativa oferta per l'oposició deslleial.

Segons Linz l'estabilitat política està més amenaçada en estats multinacionals, on els ciutadans poden sentir més lleialtat per la regió que per l'Estat. En aquestes situacions, la democràcia no sempre sap definir el procés correcte d'una secessió.

En termes generals, es poden definir tres elements del sistema polític que porten a la caiguda de les democràcies:

- 1.- El grau de pluralisme polític, des del monisme fins al pluralisme
- 2.- El grau d'incorporació real de la població en els processos de presa de decisió, que va des de la mobilització fins a la despolitització
- 3.- El grau d'ideologització, des de la més simple fins a la més complexa.

4.3.- Factors de risc presents en l'actualitat a Llatinoamèrica

Un dels indicadors que cita Linz és el suport a la democràcia, variable àmpliament analitzada al Latinobarómetro.

Segons les últimes dades disponibles, entre el 2006 i el 2007 el promig de suport regional a la democràcia cau del 58 % al 54 %, fet que demostra que no es compleix amb l'expectativa segons la qual les eleccions i la bonança econòmica es traduiria en un major suport. D'aquí es dedueix que el suport a la democràcia no depèn només de l'economia i de la política sinó que l'estat de les societats també juga un paper molt important.

Segons les dades d'aquest estudi, l'impacte de l'economia sobre la democràcia és bastant moderat i, tot i que fluctua segons els grans cicles econòmics, no ho fa de manera lineal ni proporcional.

Les expectatives de la població són les que determinen aquestes diferències i no es deu a la manca de creixement o absència de processos electorals sinó al fet que els llatinoamericans en l'actual dècada s'han tornat més defensors dels seus drets i més rics i alhora, menys satisfets amb els fruits del desenvolupament i el creixement. En termes econòmics es diria que la democràcia té retorns decreixents, és a dir, a mida que passa el temps les expectatives creixen i les satisfaccions no són mai suficients per complir-les. El que abans era suficient, avui ja no ho és.

Equador i Bolívia són dels pocs països on creixen alhora els indicadors de suport a la democràcia i el de satisfacció amb ella, per tant, aquest factor que Linz considera de risc no és determinant en els països que analitzem.

Linz també cita l'autoritarisme com a factor de risc. En el cas de Llatinoamèrica, en nombroses ocasions s'ha alertat que algunes de les últimes actuacions d'alguns líders polítics tendeixen a l'autoritarisme ja que desprecien les institucions democràtiques que identifiquen un Estat de Dret i demostren poc respecte per la voluntat de les majories. Els intents de fer canvis constitucionals no consensuats o intentar perpetuar-se en el poder també són signes que alerten d'aquest risc. En aquest sentit, el Latinobarómetro mostra que ni les eleccions ni els quatre anys de bonança econòmica han aconseguit canviar substancialment les actituds dels ciutadans llatinoamericans vers l'autoritarisme, que han fluctuat en els últims anys entre un mínim de 15 % el 2002, 2004 i 2005 i un màxim del 19 % el 2001.

Pel que fa als riscos de secessió, a Amèrica Llatina el tema de la raça i el mestissatge són fonts de conflicte. El Latinobarómetro mostra com les diferències ètniques, socials i culturals fan que aquestes cultures originàries tinguin una actitud diferent vers la democràcia. Un retrat demogràfic de la regió mostra que el 42 % són mestissos (80 % a Equador i 55 % a Bolívia), el 27 % blancs (4 % a Equador) i un 6 % tenen idiomes materns autòctons.

Mentre el 67 % dels bolivians dóna suport a la democràcia, entre els que tenen un idioma matern autòcton aquest suport augmenta al 74 %. En aquest aspecte Bolívia és una excepció, ja que en general el suport d'aquest grup ètnic a la democràcia és menor que el global del país. Equador és el país amb més quantitat de població mestissa, la qual dóna un major suport a la democràcia que el promig del país (67 % vs 65 %)

D'aquestes dades es dedueix que en molts països no és la condició social sinó la ètnica la que condiciona la posició de les persones vers la democràcia. La democràcia a Amèrica Llatina requereix incloure aquestes poblacions en igualtat de condicions per consolidar-se

Les continuades revoltes socials en molts casos han provocat l'enderrocament del govern i el reemplaçament constant del líder polític. Aquí sorgeix, per tant, un altre dels factors de risc citats per Linz, com és la inestabilitat causada pels freqüents canvis de govern que impedeixen la consolidació del règim.

4.5 Anàlisi de l'estabilitat democràtica a Llatinoamèrica

Fa dues dècades la preocupació dels països de la regió consistia en fer possibles les transicions cap a la democràcia, dues dècades després el principal repte és assolir i garantir la governabilitat democràtica.

Recentment s'han manifestat les dues Bolíviès. La pobre, la indígena, la camperola, la que dona suport a Evo Morales va mostrar-li el seu suport el dia que l'Assemblea Constituent va entregar al Parlament el text de la nova Carta Magna. Al mateix temps, la rica, la criolla, la blanca, la terratinent presentava els seus estatuts d'autonomia, en un clar desafiament secessionista. El president Morales ha insistit que no permetrà la divisió del país i ha posat en alerta l'Exèrcit per evitar enfrontaments civils. Però està lluny de tenir la situació controlada. Tot al contrari, el més preocupant, en base a la violència latent, és la sensació d'ingovernabilitat que hi ha a Bolívia. La polèmica aprovació de la Constitució va reforçar la imatge de que té el govern de Morales de tenir una visió d'Estat i societat autoritària, molt lluny dels paràmetres democràtics.

En els últims anys diversos règims democràtics s'han vist seriosament afectats en la seva governabilitat pels nombrosos conflictes socials que han desbordat els procediments institucionals i han precipitat canvis bruscos de govern que no són precisament el millor ingredient per a l'estabilitat democràtica. Tots aquests esdeveniments provoquen, com indica el polític Andrés Benavente (2005) una paràlisi institucional. Això implica que les institucions encarregades de resoldre els conflictes perden efectivitat i es veuen desbordades per grups que plantegen les seves demandes al marge dels procediments legals (talls de carrers, saquejos de comerços i d'instal·lacions públiques,...) provocant situacions d'ingovernabilitat.

Les revoltes socials es presenten en escenaris on l'estructura institucional és dèbil (Benavente, 2005) La primera senyal es produeix quan al país sorgeixen climes de descontentament social, sobretot motivats per crisis econòmiques que fan augmentar l'atur i les mancances socials. A més, els actors polítics tradicionals van perdent progressivament legitimitat com a interlocutors. És aquí on sorgeixen els actors del populisme radical, que instrumentalitzen aquesta problemàtica amb l'objectiu de qüestionar tant la gestió de l'economia com la del sistema institucional. A mida que el descontentament creix sorgeixen mobilitzacions cada cop més violentes. És en aquest moment on principis que són elementals en una democràcia com és la vigència de l'Estat de Dret, l'estabilitat de l'ordre públic econòmic i l'exercici pacífic i competitiu de l'activitat política, passen a ser relativitzats. Alhora, la democràcia efectiva va perdent sentit.

De fet, els populismes, dels quals Morales és un clar exponent, s'han identificat com una de les debilitats de la democràcia. El paper de les institucions també és clau (Navia i Walter, 2007) ja que els mandataris que concentren el seu poder en contextos d'institucions democràtiques dèbils tendeixen a caure en la temptació populista. En aquest sentit, els partits polítics transparents es consideren el millor antídoto contra l'aparició de lideratges populistes que desestabilitzen el sistema democràtic a Amèrica Llatina.

En la última reunió de l'Organització d'Estats americans (OEA), el juliol de 2007, es va plantejar el problema de la fragilitat d'algunes democràcies de la regió i la necessitat d'establir mecanismes de protecció.

5.- Presidencialisme i democràcia

5.1. Sistemes polítics : parlamentarisme vs presidencialisme

El presidencialisme és un sistema de govern que per a funcionar amb èxit necessita una societat poc polaritzada, un sistema de partits bipartidista i, preferentment, un model partits poc cohesionat i amb una dèbil estructura i disciplina interna.

Juan Linz, en el seu llibre "La quiebra de las democracias" intenta demostrar la inferioritat estructural del presidencialisme respecte altres sistemes de govern com el parlamentarisme. Linz destaca la relació entre les caigudes democràtiques, els

problemes de transició i consolidació de la democràcia per una banda i la presència del presidencialisme a Amèrica Llatina per l'altra. Linz recomana, per tant, la introducció sense restriccions del parlamentarisme com la millor opció per a tots els països de la regió llatinoamericana sense importar el seu grau de desenvolupament o les seves especificitats històriques (1993:129)

Diverses teories d'autors com Mainwaring i Przeworski estan d'acord en què la democràcia parlamentària és més resistent que la presidencialista. Basen aquesta afirmació en la major pluralitat del sistema parlamentari pel paper destacat que té l'oposició.

A més, les anàlisis estadístiques reforcen l'evidència a favor del parlamentarisme perquè segons les dades històriques tenen una vida més llarga.

Adam Przeworski va estudiar 135 països durant un període de 40 anys i va donar evidència empírica que confirmava la major durabilitat dels sistemes parlamentaris respecte als presidencialistes. Durant el període analitzat van caure 24 democràcies presidencialistes de 46 considerades inicialment mentre que només van caure 14 democràcies parlamentàries de les 50 considerades (1986:97).

Inclús en situacions desfavorables econòmicament, les democràcies presidencialistes tenen menys probabilitats de sobreviure. En aquesta situació, el parlamentarisme té una expectativa de vida de 26 anys mentre que el parlamentarisme només té 16 anys. Tot i que el sistema presidencialista és menys sensible, mor en una taxa molt més alta sota qualsevol tipus de condicions.

En el cas concret d'Amèrica Llatina, els sistemes presidencialistes duren molt més que a d'altres regions, excepte els EUA.

L'anàlisi estadístic també demostra que el parlamentarisme és molt més vulnerable a les situacions de bloqueig legislatiu-executiu.

Un altre fet important és que el parlamentarisme minimitza el risc d'una possible intervenció dels militars en la vida política, cosa que no sempre és capaç d'evitar el presidencialisme.

5.2.- Debilitats del presidencialisme

Segons Linz les debilitats del presidencialisme són : (1) la dualitat democràtica, és a dir, la voluntat popular es manifesta en dos moments diferents eleccions presidencials per

triar al president de manera directa i eleccions generals per triar el parlament. Això pot esdevenir una font de conflicte ja que les dues institucions tenen legitimitat directa popular sense que una tingui prioritat sobre l'altre (2) la excessiva rigidesa del sistema davant canvis polítics o crisis i (3) el caràcter conflictiu i suma zero de les eleccions presidencials i de la competència partidària. Aquestes característiques del presidencialisme establirien incentius per a dur a terme estratègies no cooperatives entre els actors polítics. D'aquí resultarien situacions de bloqueig institucional que podrien donar lloc a intervencions militars i la consegüent caiguda de la democràcia.

Un altre factor que causa inestabilitat en els sistemes presidencialistes és l'excessiva separació que hi ha entre el poder executiu i el legislatiu (Aguilera de Prat i Martínez, 2000). Aquesta separació, bàsica en un estat de dret, pot arribar a ser perjudicial si deriva en una comunicació total entre tots dos poders.

Altres inconvenients del presidencialisme citats per Aguilera de Prat i Martínez són:

- Unificació del poder executiu i del cap d'estat. El president agrupa les dues institucions en la mateixa persona, és a dir, és cap d'estat i cap de govern alhora. Aquesta concentració de poder en una sola persona porta a un "alt grau de personalització del poder" (2000:85) , amb excessiva dependència de les qualitats del líder. L'excessiu poder acumulat pel president pot portar-lo a conductes autoritàries, allunyant-se de la democràcia.
- La doble legitimitat pot originar una situació on la majoria parlamentària i la presidencial no coincideixin (2000:88) . Aquesta situació és especialment greu en casos de multipartidisme, on difícilment el partit del president disposarà de majoria al Parlament. Per a resoldre aquesta situació és necessària la negociació i el consens. En cas de bloqueig, el sistema no preveu mecanismes de solució de conflictes institucionals. En aquests casos, el risc és que una separació de poders mal resolta pot ocasionar la pèrdua de la democràcia.
- El sistema d'elecció permet que personatges aliens al món de la política però amb capacitat econòmica per finançar-se la campanya electoral arribin al poder. La falta d'infraestructures i de preparació d'aquest candidat fa que es traspassi la dèbil frontera entre el presidencialisme i el populisme i s'apropi el sistema polític al populisme (2000:89).
- El populisme pot fer perillar el sistema democràtic, emmascarant-se en una legitimitat que ha perdut. Hi ha sistemes polítics democràtics amb model de

- govern presidencial que guiats per un líder populista i demagog han perdut tot rastre de democràcia (2000:89).
- El principi de no reelecció intenta evitar la personalització del poder però impedeix desenvolupar carreres polítiques llargues, apartant els líders prematurament de la política. Els relleus en els lideratges són sempre difícils però és especialment greu en països poc desenvolupats, on el nombre de candidats preparats per assumir la tasca és molt reduït. El fet que els presidents siguin conscients de la brevetat de la seva etapa fa que tendeixin a prendre mesures amb resultats a curt termini i més arriscades (2000:90).
 - En ser un joc de suma zero, només un guanya i es perd el paper de l'oposició com a controladora de la tasca del govern (2000:95).
 - Tendència a regir-se pels paràmetres de la democràcia de majoria en detriment del consens, que seria el més aconsellable en societats multidimensionals o en sistemes molt polaritzats, com per exemple el règim en transició (2000:101).
 - Les crisis del presidencialisme impliquen tot el conjunt del sistema polític. És a dir, no només es qüestiona el govern sinó que també es posa en risc el règim democràtic (2000:101).

Els presidencialisme a Llatinoamèrica s'enfronta a unes condicions que no afavoreixen el seu èxit, com és una societat amb una forta ideologització social, un estancament econòmic que evita l'implementació de qualsevol tipus de mesura, una alta taxa d'endeutament i nivells de renda precaris, una gran quantitat de fractures socioeconòmiques i amb una desigualtat social extrema on no existeix la classe mitja. A més, la competència interpartidista també s'apunta com una de les causes de la debilitat d'aquesta sistema a Llatinoamèrica.

Per tots aquests factors, el presidencialisme potser no és el causant de les crisis a Llatinoamèrica però és evident que té certa influència (Aguilera de Prat y Martínez, 2000).

6.- Estudis de cas : Bolívia i Equador

En les últimes dècades, la majoria de països llatinoamericans han experimentat significatius canvis sociopolítics, d'entre els que cal destacar la instauració de procediments i institucions democràtiques. En aquest context, els països andins s'han vist immersos en processos de transició política que han portat a la implantació de poliarquies (Dahl, 1971) , caracteritzades principalment per la celebració d'eleccions periòdiques més o menys competitives i pel respecte als drets polítics bàsics. Tot i la naturalesa i la importància de les transformacions assolides, actualment aquests països s'enfronten a diverses dificultats pel que fa al tipus de regles i pràctiques que s'estan consolidant dintre d'aquests règims poliàrquics i que en alguns casos s'allunyen dels procediments democràtics. Els casos de Bolívia i Equador són dos exemples clars.

BOLIVIA

Per analitzar si la situació viscuda a Bolívia referent al sorgiment de moviments socials com l'indigenisme i el populisme es pot considerar una revolució social en base al citat marc teòric de Theda Skocpol , cal analitzar les variables que l'autora considera aplicant-les al cas de Bolívia.

Evo Morales, d'origen indígena, és un polític, activista i dirigent sindical bolivià. President de Bolívia des del 22 de gener de 2006, ha generat grans expectatives i interès a tot el món fins al punt d'arribar a ser el president més conegut dintre de la recent història del país. La seva principal voluntat és que la població indígena sigui protagonista del desenvolupament del país, fet que queda reflectit quan afirma que els indígenes volen recuperar el poder polític per recuperar el territori.

Durant la seva carrera com a legislador, Morales ha representat al sector dels colons camperols cultivadors de coca de la regió del Chapare bolivià. Sempre ha destacat en la lluita pels drets dels camperols, miners, obrers i indígenes i és el fundador i màxim dirigent del Moviment al socialisme (MAS). Morales va liderar gran part de les protestes socials que van tenir lloc a Bolívia als inicis del segle XXI, reclamant principalment la recuperació de la propietat estatal del gas i els hidrocarburs, que actualment estan controlats per multinacionals estrangeres. Durant molts anys, Morales va ser el líder de la lluita pels drets de l'empobrida majoria indígena (al voltant del 67 % de la població de Bolívia), oprimida durant segles per la elit formada pels blancs descendents d'uropeus. Com a origen de l'aixecament popular podem anomenar l'interès dels indígenes, camperols i treballadors per canviar les polítiques neoliberals existents. Amb el temps

Morales va anar guanyant suports, sobretot entre les classes més baixes del país, que el van acompanyar en les mobilitzacions contra els plans del govern. La força de les protestes va ser de tal magnitud que el president dels país, Sánchez de Losada es va veure forçat a dimitir. Va ser substituït pel seu vicepresident Mesa, qui posteriorment també va ser forçat a dimitir, convocant al país a eleccions presidencials. La situació era complicada ja que ni la substitució ni les dues dimissions estaven previstes per la llei.

Així doncs, la revolució social es va començar a gestar al país l'any 2000 amb la guerra de l'aigua i va continuar després amb la guerra del gas i les consegüents renunciïes forçades dels presidents Sanchez de Losada i Carlos Mesa. La revolta per la propietat del sòl, protagonitzada bàsicament pels sectors marginals del país, va acabar amb l'elecció d'Evo Morales com a president del país el desembre de 2005.

Així doncs, apareixen ja dos elements considerats per Skocpol: la rebel·lió camperola per causa de l'opressió de les classes altres (Skocpol considera l'opressió quelcom necessari però no suficient per a provocar una revolució social) i l'enfonsament d'un règim com a conseqüència d'aquestes revoltes.

Però allò que diferencia una revolució social d'una simple revolta és la incorporació d'un procés de canvi polític i social al país. En el cas de Bolívia, el dirigent indígena ha creat grans expectatives de canvi entre els sectors més pobres de la població.

Morales sempre ha argumentat que el seu govern està orientat a canviar l'estructura social boliviana. Segons ell, una de les seves lluites és reduir l'abismal diferència econòmica entre els que ostenten el poder polític i econòmic i la resta de ciutadans. En aquest sentit, la seva arribada al poder és significativa ja que demostra que no només els rics poden arribar al poder.

Pel que fa a les protestes socials que exigeixen el control estatal dels recursos energètics del país, Morales considera que Bolívia hauria de beneficiar-se més d'aquestes explotacions, actualment controlades per multinacionals. Tot i això, ha suavitzat la posició dels grups més radicals i accepta la participació d'estrangers en la gestió d'aquests recursos, sempre i quan s'acullin a les noves normes que busquen augmentar els guanys per l'estat. Amb la nacionalització d'hidrocarburs, l'objectiu de Morales és obtenir recursos per crear llocs de treball i lluitar contra la pobresa.

La situació de Bolívia s'emmarca dintre d'un conjunt de moviments socials que últimament tenen lloc a Llatinoamèrica i estan protagonitzats pels grups indígenes. El cas més conegut és el d'Hugo Chávez, que va arribar a la presidència de Veneçuela com a resultat d'un moviment popular a través del qual la gent volia tornar a ser capaç

de prendre les decisions. Aquest moviment, conegut com a revolució bolivariana, ha servit d'exemple i inspiració a Morales, que sempre ha mostrat públicament el seu suport a Chávez. Els dos casos tenen en comú que han estat els treballadors els que han portat al poder als líders nacionalistes Chávez i Morales, fet que ha significat una ruptura històrica amb el passat ja que va implicar la desaparició del poder dels partits tradicionals.

Aquests moviments socials a Llatinoamerica han originat preocupació internacional, sobretot per part d'Estats Units i dels països amb interessos econòmics a la zona, que ha fet pressions per perjudicar el procés. Ja durant la campanya electoral, els EUA es van mostrar en contra del llavors aspirant a president Evo Morales, arribant inclús a amenaçar amb la suspensió de l'ajuda econòmica a aquest país en cas que el líder indígena resultés escollit. Els EUA també han denunciat que Morales rebia finançament per part de Chavez per dur a terme l'expansió de la revolució bolivariana per Llatinoamerica. Tots dos polítics han hagut de patir la pressió internacional, molt temerosa de les seves possibles accions radicals .

Tant a Bolívia com a Veneçuela s'ha donat el cas que en un determinat moment crític les masses entren en escena i es fan amb el poder, passant de ser agents passius a ser els protagonistes del procés històric.

El despertar de les masses i la seva participació activa en la política degut a les condicions de misèria, atur i frustració (segons els Banc Mundial, a 11 països de Llatinoamerica el 20% més pobre només rep el 4 % dels ingressos) és la característica més decisiva de les revolucions veneçolana i boliviana i que contagia a tot Llatinoamerica. La base social que està provocant aquest procés de rebel·lió és el fet que, tot i que el creixement econòmic està augmentant, les masses no es veuen beneficiades.

En termes de Skocpol, analitzant els fets que he estat comentant, considero que el cas de Bolívia és clarament una revolució social. Primer de tot, les revoltes socials s'originen en base a l'opressió i al descontentament social. Aquestes revoltes es tradueixen en un enfrontament entre les elits al poder i les classes baixes, aconseguint aquestes últimes enfonsar el règim repressiu i fer-se amb el poder. Però el fet bàsic que converteix el procés en una revolució social és que aquesta revolta comporta canvis sociopolítics, tant pel que fa a la nova estructura del govern, gens elitista i amb polítiques orientades a maximitzar el benestar del poble, com a la nova estructura social, que busca reduir desigualtats entre classes.

És cert que aquests canvis sociopolítics de moment només són promeses i projectes, però donat l'àmpli suport popular que tenen tot fa pensar que s'acabaran imposant i, per això, es podrà considerar que la revolució social a Bolívia ha estat un èxit.

Pel que fa a la representació dels grups socials del país, es podria dir que Bolívia viu un procés de refundació profund, degut a la seva singular formació de l'estat i a les ètnies originàries. Bolívia és un país amb un estat dèbil i una societat formada per diverses ètnies, nacions i llengües, fet que provoca unes divisions que fins ara no havien estat valorades, originant una forta desigualtat social. Aquests processos de reconstrucció de l'estat i inclusió de les ètnies ha coincidit amb l'arribada de l'esquerra al poder, però és una problemàtica que s'arrossega des de fa anys. En el cas concret de Bolívia, al voltant del 60 % de la població es considera indígena, la majoria d'origen quechua i aymara. D'aquest total poc més de la meitat viu en àrees urbanes i la majoria no tenen accés a l'aigua potable ni als serveis sanitaris. Aquesta situació mostra la importància dels grups indígenes en aquest país i fa de Bolívia un país sense cohesió cultural ni històrica, per tant, obligat a enfrontar-se a una major complexitat cultural. Fins ara la població indígena i mestissa a Bolívia ha tingut molt poca integració al sistema econòmic i polític i constitueix el sector social amb menys bens econòmics i culturals. L'arribada de Morales al poder, en un context de debilitat del sistema de partits i de renovació d'elits, ha afavorit la millora de les condicions d'aquest nombrós sector de la població. En aquest sentit, la democràcia a Bolívia guanya perquè totes les nacions que integren el país tenen ara elements de representació. Amb la promesa de refundar Bolívia i corregir la situació de marginació en la que estaven els indígenes, Morales ha inclòs la tradició indígena en la nova constitució del país, provocant una àmplia divisió social.

En relació a la dependència entre desenvolupament econòmic i democràtic, l'informe del PNUD 2007 mostra que les persones que tenen dificultats per arribar a fi de mes a Bolívia han disminuït del 68 % l'any 2003 al 47 % l'any 2007. Aquesta disminució coincideix amb un augment del suport a la democràcia, on s'ha consolidat més que en cap altre país en els darrers anys, passant del 45 % de suport l'any 2004 al 67 % l'any 2007. Aquesta situació de relació directa entre la democràcia i l'economia es dona a Bolívia però no és generalitzable a nivell regional. El bon funcionament dels indicadors econòmics afavoreix la democràcia ja que permet construir bases sòlides evitant la pobresa i la desigualtat, que com ja s'ha comentat, fan perillar l'estabilitat del sistema democràtic. Seguint en termes econòmics, l'informe del PNUD analitza canvis en les

actituds dels ciutadans de Bolívia. Destaca que el problema de l'atur cau del 24 % l'any 2006 al 15 % l'any 2007 i, fruit d'això, augmenta el nombre de gent que es declara satisfeta amb el funcionament de l'economia. Per altra banda, disminueix el nombre de ciutadans que consideren l'economia de mercat com l'únic mitjà per arribar a ser una país desenvolupat. Pel que fa a la corrupció, segueix sent un factor que influeix negativament en la governabilitat del país i les expectatives dels ciutadans no són optimistes, ja que segons el PNUD, el 28 % dels bolivians creuen que en el futur hi haurà més corrupció. Aquest factor és important ja que està demostrat que la corrupció fa disminuir la confiança i la legitimitat de la democràcia, per tant, l'existència de la corrupció fa augmentar el risc del sistema democràtic a Bolívia. Per tant, fins ara ens trobem amb factors que refermen el sistema democràtic (major suport i bonança econòmica) però d'altres que la perjudiquen (corrupció).

Sobre la possible vulnerabilitat del sistema democràtic, la divisió social en termes del seu suport a democràcia mostra que segons les dades de 2004, el 43 % dels llatinoamericans es defineix com a demòcrata, el 30,5 % com ambivalent i el 26,5 com a no demòcrata. D'aquí s'extreu que la existència d'una majoria que recolzi la democràcia depèn de la capacitat dels demòcrates d'atraure als ambivalents, fet que depèn de la capacitat de la democràcia de garantir el benestar social per a tots els ciutadans. A la regió andina hi ha un equilibri entre les tres orientacions: la diferència entre demòcrates i ambivalents és petita i cap té un avantatge ampli sobre els no demòcrates. Donat el paper clau que té la població ambivalent, convé estudiar la mida de la seva base social i les seves tendències. En aquest sentit, l'informe del PNUD mostra que en el conjunt d'Amèrica Llatina el 30,5 % de la població es considera ambivalent mentre que en el cas concret de la regió andina el nombre és lleugerament superior, arribant al representar el 34,4 % de la població. Els ambivalents, de moment, no s'inclinen cap a una tendència determinada. Els ambivalents són propers als demòcrates en el tema de suport a la democràcia i a les seves institucions però queda compensat per la seva proximitat als no demòcrates en matèria de les actituds delegatives. Per tant, d'aquest element no podem extraure conclusions sobre el seu efecte vers el futur de la democràcia a Bolívia i a Equador.

Un altre element clau a l'hora de valorar la situació de la democràcia a Bolívia és el seu sistema de govern, el presidencialisme. Com ja s'ha comentat al marc teòric, diverses teories vinculen la debilitat d'una democràcia amb aquest sistema de govern. El fet que qualsevol persona pugui optar a la presidència, genera dos problemes (Aguilera y

Martinez, 2000) : primer de tot, la situació d'un líder tot i tenir un ampli recolzament popular que l'ha portat a l'elecció després es troba que no té suports parlamentaris ni infraestructura per dur a terme les seves propostes. A més, un altre problema és que aquesta situació posa en risc els partits polítics tradicionals i, en conseqüència, tot el sistema polític en conjunt. Així doncs, l'accés al poder d'aquestes persones alienes al món de la política és el que pot provocar que el presidencialisme derivi en populisme i d'aquí prové el risc que el sistema polític es situï fora del marc constitucional, posant en risc el sistema democràtic del país. Per definició, el populisme és una democràcia personalista, no d'institucions, que apel·la directament a les masses. I això és un problema perquè la democràcia consisteix en consolidar institucions.

El cas de Bolívia, país amb un sistema polític democràtic i amb un model de govern presidencial, és un exemple de possible deriva en populisme autoritari allunyat de la democràcia. Algunes veus crítiques consideren que el presidencialisme bolivià s'ha convertit en una dictadura del poder executiu, sense cap contrapès polític efectiu en la presa de decisions sobre els problemes fonamentals de l'estat i l'economia.

Una visió general sobre el populisme mostra que, tot i coexistir en un marc democràtic formal, té una marcada tendència autoritària. Els líders populistes es presenten a si mateixos com persones amb facultats extraordinàries que els permeten parlar en nom del poble i, en conseqüència, menyspreen les institucions. El carisma que tenen els converteix en figures gairebé messiàniques en les que el poble confia plenament. El populistes sempre tenen un missatge emotiu o sentimental que apel·la al patriotisme, a la religió o a la sobirania nacional. Mitjançant símbols de fàcil identificació col·lectiva, creen i representen noves identitats nacionals. La televisió, la ràdio o les manifestacions populars són el principal instrument per manipular i unir els ciutadans al voltant del populisme. Però aquest missatge no transmet un discurs ideològic clar : en realitat no se sap gaire bé què és el bolivarisme. Aquesta ambigüïtat ideològica apropa el populisme amb els règims autoritaris, que a diferència dels totalitaris no disposen d'una ideologia sinó que es basen en una "mentalitat", una manera de pensar i veure les coses que respon als impulsos d'un líder fonamentats en missatges indiscutibles però molt buits de continguts (pàtria, justícia) o bé molt obvis i intel·ligibles (socialisme bolivià). Però sembla evident que el populisme, més que ser la causa dels problemes de Llatinoamèrica, és el símptoma que demostra el fracàs dels sistemes polítics tradicionals basats en el sistema de partits i on les institucions democràtiques són dèbils i la separació de poders és deficient. És en aquest context on es veu l'aparició de líders

populistes com Chavez, Morales, Ortega i Correa com l'expressió de la incapacitat de les institucions, partits i elits polítiques tradicionals per respondre a les demandes socials. El fenomen del populisme està vinculat al debat sobre el presidencialisme i la conveniència de crear o no sistemes parlamentaris a Amèrica Llatina per evitar el seu sorgiment. Molts líders populistes – com els citats Chavez, Correa i Morales- pretenen crear un altre tipus de democràcia que ells anomenen “radical” , “participativa” o “directa”, i que s'oposa a la democràcia liberal. Segons ells, la democràcia representativa no ofereix canals de participació oberts a tothom i només afavoreix a una petita elit. El populisme és inclusiu i participatiu, ja que es dirigeix a les capes més desfavorides i introdueix elements de democràcia participativa. Però a més d'incloure nous subjectes fins ara exclosos, el populisme tendeix a polaritzar entre en “nosaltres” i “els altres” , obrint noves formes de divisió i exclusió. El discurs que presenta acostuma a ser confrontatiu i busca accentuar els antagonismes. Com no existeixen mecanismes de control, els populismes es caracteritzen pels alts nivells de corrupció i clientelisme. La relació dels populistes amb la democràcia és ambigua: la mantenen – convoquen eleccions, referèndums,..- però alhora la manipulen i la utilitzen pel seu propi benefici, com és el cas de la reforma constitucional impulsada per Morales sense el consens de l'oposició. Aquestes actuacions debiliten les institucions i en molts casos suprimeixen la necessària separació de poders entre el legislatiu i l'executiu.

EQUADOR

Els moviments socials a l'Equador van sorgir amb la mateixa motivació que les altres rebel·lions llatinoamericanes, és a dir, la lluita contra el neoliberalisme, que va precaritzar el treball i va massificar la pobresa. A l'Equador la pobresa afecta el 62 % de la població i aquests oprimits es van mobilitzar contra un esquema econòmic basat en el dolar i les privatitzacions, amb una forta pressió inflacionista i de tipus de canvi així com col·lapses financers. Aquesta desigualtat social és la que aprofiten els populistes per enviar els seus missatges a una població que busca solucions radicals.

La primera gran demostració de força del moviment indígena va ser l'aixecament popular de l'any 2000, recolzat per l'excoronel Lucio Gutierrez, durant el qual els indígenes van ocupar el parlament i van instaurar una junta civico militar que va destituir al llavors president Jamil Mahuad, durant el mandat del qual es va produir la major crisi financera de la història del país, que Mahuad va intentar frenar amb l'adopció del dolar com a moneda oficial. La “revolució dels forajidos” va portar l'abril del 2005 a la

destitució del seu exaliat, el President Lucio Gutierrez (2003-2005), que va haver d'abandonar el país. La seva forçada sortida va demostrar que el moviment indígena té la capacitat d'enderrocar inclús els governs anteriorment considerats afins. És per això i per les seves demandes – el control de la terra i dels recursos naturals- que el moviment indígena és un potencial factor de risc polític pel president Rafael Correa.

Aplicant la teoria de Skocpol, el cas d'Equador no és tan clar com el de Bolívia. Coincideixen en el fet que les revoltes socials s'originen per causa de l'opressió a la qual els sectors més pobres del país estaven sotmesos i al descontentament social general. Aquestes revoltes impliquen lluites al carrer i enfrontaments amb les elits al poder fins a l'enderrocament del règim i l'arribada al poder d'un candidat afí. Però el fet bàsic que converteix el procés en revolució social són els canvis sociopolítics que aquesta revolta comporta. En el cas de l'Equador, les masses no van arribar a aconseguir reformes socials tan contundents com en el cas de Bolívia.

L'anàlisi dels factors de risc citats per Linz mostra que, segons el Latinobarometro de 2007, Equador és un dels 5 països on augmenta el suport a la democràcia (65 % de suport) la qual, per tant, gaudeix de legitimitat . A més, també hi ha un important augment en la satisfacció amb la democràcia, que passa del 22 % l'any 2006 al 35 % de l'any 2007. També cal destacar que Equador és el país on hi ha més recolzament al govern, ja que el 74 % aprova la seva gestió tot i que només el 41 % té confiança en ell. D'entre les dades negatives, destaca la gran desconfiança que hi ha en els partits polítics : només el 8 % confia en ells. Aquesta crisi de confiança en el sistema de partits també explica el sorgiment del populisme.

Els indicadors econòmics mostren que l'economia equatoriana, després del col·lapse de 1999 es troba en una fase de creixement i de moderació inflacionista. La corrupció, per la seva banda, també es present en aquest país suposant un element de risc ja que fa disminuir la confiança dels ciutadans en la democràcia. Per tant, en base als indicadors de Linz, la democràcia es veu reforçada pel suport que té i pel bon funcionament de l'economia però, igual com passa amb Bolívia, es veu perjudicada pels alts nivells de corrupció que afecten el país

Pel que fa als efectes del sistema de govern instaurat en un país, Equador no només va ser el primer país llatinoamericà que va restablir l'ordre democràtic l'any 1978 sinó que també va ser un dels primers on la democràcia representativa va entrar en una seriosa crisi que perdura fins l'actualitat. En els últims deu anys, el país va estar governat per vuit presidents, ja que cap d'ells va poder acabar el seu mandat. La

destitució dels tres primers degut a protestes populars mostra que la “política dels carrers” és un poderós recurs de poder que vincula populisme i democràcia. Per tant, el populisme equatorià és un fenomen que sorgeix tant des d’adalt (per líders carismàtics) com des d’abaix (per moviments populars) . Però aquests freqüents canvis de govern provoquen una inestabilitat que, segons Linz, posa un risc la supervivència del sistema democràtic.

Equador té una llarga tradició tant democràtica com populista, que s’ha confirmat amb l’elecció del President Rafael Correa l’any 2006, un personatge que s’ha destacat com un progressista contrari als postulats neoliberals i molt crític amb l’FMI i el Banc Mundial. Tot i que a primera vista sembla que Correa segueixi els passos de Chavez, hi ha diferències significatives entre ells ja que Correa compta amb el suport del moviment indígena – que, a diferència de Bolívia, no estava en situació d’exclusió ja que els governs anteriors l’havien tingut en compte-, no té presència el factor militar i té un govern amb un enfocament molt més progressista i intel·lectual. Correa va ser escollit amb el 56,6 % dels vots i la promesa de refundar el país. Amb un perfil intel·lectual i experiència política en el govern anterior, Correa té un perfil molt diferent al de Morales. Però el President Correa sembla voler seguir els passos de control institucional de Chavez. La consulta popular sobre la reforma constitucional va derivar en una forta crisi institucional, ja que la nova Constitució atorga poders addicionals i excepcionals a l’Executiu, que podrà governar al marge del poder legislatiu judicial.

Tot i que un sistema presidencialista estricte no permet al legislatiu destituir al titular de l’executiu ni a l’inrevés, en els últims deu anys en situacions de crisi el parlament ha destituït a tres presidents i ha convocat noves eleccions, per tant, es pot considerar un sistema presidencialista parlamentaritzat. Però aquesta situació està a punt de canviar ja que la principal proposta de Correa és crear una “democràcia radicalment participativa” que no compti amb els poders electoral, judicial i legislatiu. Per això, ha constituït una Assembla Constituent amb l’objectiu de reformar la Constitució i una de les primeres mesures que ha pres ha estat suspendre de manera indefinida de les seves funcions el Congrés opositor, per tant, el parlament perd les seves limitades funcions de control. D’aquesta manera, el poder executiu concentra gairebé tot el poder en les mans del president, deixant amb un paper testimonial tant el poder legislatiu com el judicial, donant lloc a un perfil polític característic dels sistemes autoritaris. Equador es converteix així en una democràcia precària, dèbil, inestable , amb menys legitimitat i sense institucions, on no hi ha els contrapesos i els mecanismes necessaris a qualsevol

democràcia del món . Per tant, en aquest cas el sistema presidencialista parlamentaritzat, un cop el Congrés ha perdut el seu pes, ha donat lloc a un populisme cada cop més allunyat de la democràcia.

7.- Conclusions

Bolívia és un exemple de revolució social en termes de Skocpol, iniciada amb una revolució camperola per part dels oprimits que, després de forçar dimissions en el govern, aconsegueixen iniciar un procés de canvi polític i social. En un context de suport social a la democràcia i bonança econòmica, només la corrupció seria considerada per Linz com a una amenaça a l'estabilitat democràtica. Per altra banda, el populisme derivat d'un sistema presidencialista que no és capaç de limitar el poder dels líders és la principal amenaça que afronta el sistema democràtic del país.

A Equador els moviments populars dels oprimits han enderrocat governs però seguint els termes de Skocpol en aquest cas no han aconseguit canvis sociopolítics tan rellevants com a Bolívia. En l'enfocament de Linz, la corrupció també es presenta aquí com la principal amenaça al sistema democràtic i, de nou, el presidencialisme demostra ser un sistema propens al sorgiment de populismes que van perdent progressivament el contacte amb la democràcia.

Com a conclusió general d'aquest estudi i al fil de les hipòtesis plantejades a l'inici d'aquest estudi, s'ha demostrat que a Bolívia i a l'Equador l'indigenisme ha creat un nou tipus de revolució social. A més, el presidencialisme com a sistema de govern mostra una debilitat a l'hora de controlar l'autoritat dels governants, vista la tendència a esdevenir en populismes que posen en risc l'estabilitat de la democràcia d'aquests països. A més, també posa en risc el futur del país perquè s'ha demostrat al llarg de la història que les solucions populistes són insostenibles a llarg termini. En canvi, un sistema parlamentari té molta més flexibilitat a l'hora d'afrontar situacions de crisi de governabilitat i les resol convocant noves eleccions i formant un nou govern. En una regió amb tanta inestabilitat política i corrupció com és Llatinoamèrica s'hauria de considerar la conveniència d'un sistema amb major control dels ciutadans sobre l'acció del govern i, ja que la crisi de confiança amb el sistema de partits fa inviable un sistema parlamentari, es podria plantejar la introducció d'un sistema semi-presidencial, que aportaria major equilibri de poders i, en conseqüència, una democràcia més estable i de més qualitat.

8.- Bibliografía

Bibliografía consultada

Aguilera de Prat, Cesáreo R. y Martínez Rafael. 2000 *Sistemas de gobierno, partidos y territorio*. Madrid: Tecnos.

Ackerman, Susan. 2007. *El desafío de la corrupción en América Latina*.

Barreda, Mikel. 2006. *¿Hacia donde lleva el viraje a la izquierda en América Latina?*. La Vanguardia

Bartolini, Stefano. 1993 *Manual de Ciencia Política*. Madrid: Alianza Editorial

Benavente, Andrés. 2005. *Fragilidad democrática en América Latina*. La Paz. Universidad D. Portales.

Bonilla-Molina, Luis. 2004. *Historia de la revolución bolivariana*. Caracas. Ministerio de Comunicación e Información.

Cardenas, Jorge Hernan. 2006. *La búsqueda de la gobernabilidad en América Latina*. Buenos Aires.

Di Tella, Torcuato, 2001. *Diccionario de Ciencias Sociales y Políticas*. Buenos Aires. Editorial Emecé.

Informe del PNUD (Programa de la Naciones Unidas para el Desarrollo) , 2004. *La Democracia en América Latina*

Índice sobre el Desarrollo democrático de América Latina (IDD-Lat). Poliat.com i Fundación Konrad Adenauer. 2004.

Katz, Claudio. 2007. *Las disyuntivas de la izquierda en América Latina*. Buenos Aires. Editorial Luxemburg.

Linz, Juan. 1990. *Hacia una democracia moderna*. Santiago de Chile. Ediciones Universidad Católica de Chile.

Linz, Juan. 1993 *La quiebra de las democracias*. Madrid: Alianza Universidad

Linz, Juan i Valenzuela, A. , 1998 *Las crisis del Presidencialismo*. Madrid. Editorial Alianza

Mainwaring, Scott. 1990. *Presidentialism in Latin America*. Latin American Research Review, n. 25, pàgs. 157-179

Mainwaring, Scott. 1995. *Presidencialismo, multipartidismo y democracia: la difícil combinación*. Revista de Estudios Políticos nº 88. Pags. 115-144

Martí, Salvador. 2004. *Sobre la emergencia e impacto de los movimientos indígenas en las arenas políticas de América Latina*. Barcelona, Documentos CIDOB América Latina.

Navia, Patricio i Walter, Ignacio. 2007. *Gobernabilidad democrática en América Latina*. Centro para la Apertura y el Desarrollo de América Latina (CADAL).

O'Donnell, Guillermo 1982. *Modernización y Autoritarismo*. México. Ed Paidós.

Przeworski, Adam. 1996. *Las condiciones económicas e institucionales de la durabilidad de las democracias*. La Política: Revista de estudios sobre el estado y la sociedad, Nº 2, pags. 89-108 . Buenos Aires. Ed. Paidós

Sartori, Giovanni 1999 *Elementos de teoría política* Madrid, Alianza Universidad Textos
Savarino, Franco. 1998. *Populismo: Perspectivas europeas y Latinoamericanas*. Espiral, vol. XIII, nº 138. Mèxic: Universitat de Guadalajara

Skocpol, Theda. 1994. *Social Revolutions in the Modern World*, Cambridge University Press

Skocpol, Theda. 1984. *Los Estados y las Revoluciones Sociales*. Mexico D.F. Fondo de Cultura Económica

Skocpol, Theda. 1984. *Vision and Method in Historical Sociology*. Cambridge University Press

Soto, Raimundo. 2006. *La corrupción desde una perspectiva económica*. Madrid. Centro de Estudios Públicos (CEP).

Weber, Max. 1988. *El político y el científico*. Madrid. Editorial Alianza.

Bibliografia de referència

Alcántara, M. 1994 *Gobernabilidad, crisis y cambio*, Madrid, CEC.

Alcántara - 1999 *Sistemas políticos de América Latina*, Vol. 1 América del sur, Madrid, Tecnos.

Alexander, Robert, 1982 *Bolivia: Past, Present and Future of its Politics*, Hoover Institution Press, Stanford,.

Barbera, A. 1990, "Un'alternativa neoparlamentare al presidenzialismo", *Democrazia e diritto*, nº2

-1991, "Il Giano del presidenzialismo", *Democrazia e diritto*, nº 4.

Bebler y Seroka (eds.) 1990 *Contemporary Political Systems. Classifications and Typologies*, Rienner.

Blondel, J., 1992 "Dual Leadership in the Contemporary World" en *Parliamentary versus Presidential Government*, Lijphart, A. (ed.), Oxford University Press.

Cantaro, A. 1991, "Presidenzialismo e democrazia", *Democrazia e diritto*, nº 4.

- Capitanchick, D. 1996 "The Israeli General Election of 1996- Another Upheaval?", *Government and Opposition*, vol. 31, nº4.
- Cecantl, 1997 *La forma di governo parlamentare in trasformazione*, Bolonia, Il Mulino.
- Cecantl, Massari Y Pasquino, 1996 *Semipresidenzialismo. Analisi delle esperienze europee*, Bolonia, Il Mulino.
- Cepal y GTZ "Descentralización y desarrollo económico local: una visión general del caso en Bolivia" Proyecto de la Comisión Económica para América Latina y el Caribe y el Deutsche Gesellschaft für thechnishahe Zusammenarbais sobre *Desarrollo Local y Descentralización en América Latina*, Santiago de Chile.
- Colomer, J. M . 1995 "The Blame Game of Presidentialism" en Chehabi y Stepan (eds.) *Politics, Society and Democracy. Comparative Studies*, Westview Press.
- Coppedge, M. 1997 "District Magnitude, Economic Performance, and Party System Fragmentation in Five Latin American Countries" *Comparative Political Studies* vol. 30 (2), pág. 156-185
- 1998 "The Dynamic Diversity of Latin America Party Systems" *Party Politics* Vol. 4 (4), pág. 547-568.
- Cox, G y Morgenstern, S. 2000 "reactive and proactive presidents: a typology of Latin American presidents and legislatures" en Valadés, D. y Serna J.M. (coord.) *El gobierno en América Latina ¿Presidencialismo o parlamentarismo?*, México, Universidad Nacional Autónoma de México, pág. 139-165
- Calderon, Fernando, Cuestionados por la sociedad: Los partidos políticos, en Calderón, F; Búsquedas y bloqueos, CERES, La Paz, 1988.
- CONSEJO PARA LA CONSOLIDACIÓN DE LA DEMOCRACIA 1988, *Presidencialismo vs. parlamentarismo. Materiales para el estudio de la Reforma Constitucional*, Buenos Aires, EUDEBA.
- Diamond, Larry. 2005 "Acerca de los atributos de la democracia como régimen político" en *La democracia en América Latina. Hacia una democracia de ciudadanos y ciudadanas. Volumen El debate conceptual sobre la democracia*, Programa de Naciones Unidas para el Desarrollo. Pág. 223-224.
- Diskin, H. y Diskin, A. 1995, "The Politics of Electoral Reform in Israel", *International Political Science Review*, nº1.
- Duverger, Maurice. 1988 *Instituciones políticas y derecho constitucional*, citamos por la 6ª ed. española dirigida por Jordi Solé Tura con un estudio sobre el

- Régimen Político y la Constitución Española de Miguel A. Aparicio, Ariel, Barcelona.
- Duverger, M, 1986a (dir.), "Le concept de régime semi-présidentiel" *Les régimes semi-présidentiels*, París, PUF.
- 1986b "L'expérience française du régime semi-présidentiel" en *Les régimes semi-présidentiels*, bajo la dirección de M. Duverger, París, PUF.
- 1996 "El semiparlamentarismo", *El País* 29 de mayo de 1996.
- Elgie, 1999 (ed.), *Semi-Presidentialism in Europe*, Oxford, Oxford University Press.
- Ferrufino, Alfonso, *Bases jurídico -constitucionales del sistema político boliviano*, en Foro político, num.7, La Paz, 1989.
- Gamarra, E. A. 1997 "Hybrid Presidentialism and Democratization: The Case of Bolivia" en Mainwaring, S. y Soberg Shugart (eds.) *Presidentialism and Democracy in Latin America*. Cambridge University Press, p. 363-393
- Gamarra, E. A. y Malloy, J. M. (1995) "The Patrimonial Dynamics of Party Politics in Bolivia" en Mainwaring S. y Scully, T.R.(eds.) *Building Democratic Institutions. Party Systems in Latin America*, California, Standford University Press. p. 399-433.
- Gamarra, Eduardo, 1987, *Political stability. Democratization and the Bolivian National Congress*, University of Pittsburgh, Pittsburgh
- García Belaunde, Domingo (Comps.), 1988. Legislación electoral comparada, CAPEL, San José.
- González Pedrero 2000 "Reflexiones sobre el presidencialismo en América latina" en Valadés, D. y Serna J.M. (coord.) *El gobierno en América Latina ¿Presidencialismo o parlamentarismo?*, México, Universidad Nacional Autónoma de México, p. 133-138.
- Grujters, J.P.A. 1992 "The case for a directly elected Prime Minister in the Netherlands", en *Parliamentary versus Presidential Governement*, Lijphart, A. (ed.), Oxford University Press.
- Guerrieri, S. 1991, "Una repubblica semipresidenziale in Italia? Considerazioni sull'esperienza francese", *Democrazia e diritto*, nº 4.
- Held, David. 2005 "Estado de la democracia en América Latina" en *La democracia en América Latina. Hacia una democracia de ciudadanos y ciudadanas*. Volumen *El debate conceptual sobre la democracia*, Programa de Naciones Unidas para el Desarrollo. Pág. 127-30

- Hazan, R. 1996 "Presidential Parliamentarianism: Direct Popular Election of the Prime Minister, Israel's New Electoral and Political System", *Electoral Studies*, vol 15, nº1.
- Horowitz, D.L.1992, "Comparing Democratic Systems" en *Parliamentary versus Presidential Government*, Lijphart, A. (ed.), Oxford University Press.
- Johannsen, L. 1999, "Institutional Design and The Level of Democracy" paper presentado al Workshop nº13 *Designing Institutions*, en las Joint Sessions del ECPR en Mannheim.
- Jost, Stefan, "Relación entre sistema político, régimen electoral y partidos: el caso Bolivia," Contribuciones; 2, 1996.
- Konrad Adenauer, S. 2005 *Índice de desarrollo democrático de América Latina –IDD-Lat 2004-*, Fundación Honrad Adenauer y PoliLat.com.
- Laakso, M. y Taagepera, R 1979 "Effective number of parties: A Mesure with Application to West Europe", *Comparative Political Studies*, nº 12.
- Lazarte, Jorge, 1991. "Partidos, democracia, problemas de representación e informalización de la política", en Revista de Estudios Políticos, num.74, Madrid.
- Lazarte, Jorge, "Cambios en los paradigmas del accionar político. Diagnóstico del sistema político vigente", en Foro político, num.1, La Paz, 1989.
- Lazarte, Jorge, 1990. "Ideas para un nuevo sistema electoral en Bolivia", en Estado y sociedad, num.7, La Paz,
- Lijphart, Arend, 1994 *Electoral systems and party systems. A study of twenty-seven democracies, 1945-1990*. Oxford University press.
- Lijphart, A. Waisman, C.H. (ed.) 1996 *Institutional design in new democracies. Eastern europe and latin america*. Wetsview.
- Lijphart, A. 1990b "Presidencialismo y democracia de mayoría" en Linz, Lijphart, Valenzuela y Godoy Arcaya (eds.) *Hacia una Democracia Moderna. La opción parlamentaria*, Santiago de Chile, Ediciones Universidad Católica de Chile.
- 1990b "Democratic Political Systems" en Bebler y Seroka (eds.) *Contemporary Political Systems. Classifications and Typologies*, Rienner.
- 1992 (ed.) *Parliamentary versus Presidential Government*, Oxford University Press.
- 1994a "Presidentialism and Majoritarian Democracy: Theoretical observations" en *The Failure of presidential democracy. Comparative perspectives. vol I*, Linz, J.J.

- & Valenzuela, A. (eds.) Baltimore y Londres, The Johns Hopkins University Press, 1994.
- 1994b *Electoral systems and party systems. A study of twenty-seven democracies, 1945-1990*, Oxford, Oxford University Press.
- 1995 "The virtues of parliamentarism: But wich Kind of parliamentarism?", en Chehabi y Stepan (eds.) *Politics, Society and Democracy. Comparative Studies*, Westview Press.
- Linz, J. J., 1994 "Presidential or Parliamentary Democracy: Does it Make a Difference?" en *The Failure of presidential democracy. Comparative perspectives. vol I*, Linz, J.J. & Valenzuela, A. (eds.) Baltimore y Londres, The Johns Hopkins University Press.
- Linz, J. J., 1987 *La quiebra de las democracias*, Alianza Madrid.
- 1990a "The perils of presidentialism" *Journal of Democracy*, vol 1. nº1.
- 1990b "The virtues of parlamentarism", *Journal of Democracy*, vol 1. nº4.
- 1990c "Democracia: Presidencialismo o parlamentarismo. ¿Hace alguna diferencia?" en Linz, J.J.; Lijphart, A.; Valenzuela, A. y Godoy, O. (eds.) *Hacia una democracia moderna. La opción parlamentaria*. Santiago de Chile, Universidad católica de Chile.
- 1994 "Presidential or Parliamentary Democracy: Does it Make a Difference?" en *The Failure of presidential democracy. Comparative perspectives. vol I*, Linz, J.J. & Valenzuela, A. (eds.) Baltimore y Londres, The Johns Hopkins University Press.
- Linz, J.J. y Valenzuela, A. (eds.) 1994 *The Failure of presidential democracy. Comparative perspectives. (2 vol)*, Baltimore y Londres, The Johns Hopkins University Press.
- Mainwaring, S. 1995 "Presidencialismo, multipartidismo y democracia: la difícil combinación", *Revista Española de Estudios Políticos*, nº88.
- Mainwaring, S. SHUGART, M. S. ed. 1997 *Presidentialism and democracy in Latin America*. Cambridge.
- 1998 "Juan Linz. Presidentialism and Democracy: A critical Appraisal" en Mainwaring and Valenzuela (eds.) *Politics, Society and Democracy. Latin America. Essays in Honor of Juan J. Linz*. Westview Press.
- Martínez, R. 1998. "Efectos de la fórmula electoral mayoritaria de doble vuelta", *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, nº 82,

- Martínez, R. y Garrido, A. 2000 "Sistemas mixtos de gobierno de tendencia presidencial", *Working Papers*, nº184, Barcelona, ICPS.
- Martínez, R. 1998a "El Semipresidencialismo: un estudio comparado", *Working Papers*, nº154, Barcelona, ICPS.
- 1998b "Efectos de la fórmula electoral mayoritaria de doble vuelta", *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, nº 82.
- Mayorga, René Antonio, 2001a "Electoral Reform in Bolivia: Origins of the Mixed-Member Proportional System" en Shugart, M.S. y Wattenberg, M. P. (eds.) *Mixed Member Electoral Systems. The Best of Both Worlds?* Comparative Politics, Oxford University Press, pág. 194-208
- Mayorga, René Antonio, 2001b "The Mixed-Member Proportional System and its Consequences in Bolivia" en Shugart, M.S. y Wattenberg, M. P. (eds.) *Mixed Member Electoral Systems. The Best of Both Worlds?* Comparative Politics, Oxford University Press, pág. 432-446
- Mayorga, René Antonio, 2001c "Presidencialismo parlamentarizado y gobiernos de coalición en Bolivia" en Lanzaro, J. (comp.) *Tipos de presidencialismo y coaliciones en América Latina*, Buenos Aires, CLACSO.
- Mayorga 2002 Entrevista sobre el proceso electoral de 30 de junio de 2002 realizada por Julio Burdman el 20 de agosto (recogida en www.ObservatorioElectoral.org)
- Mayorga, René, 1990, "Bolivia ¿democracia como gobernabilidad?", en Cotler, J. (Comp.), *Estrategias para la democracia en Perú y América Latina*, Ed. Fund. Naumann-IEP, Lima,
- Mayorga, René , 1991. *Democratización y modernización del Estado en Bolivia*, CEBEM, La Paz.
- Mayorga, René, "Gobernabilidad en entredicho: conflictos institucionales y sistemas presidencialistas", en Mayorga, R.A.(Comp.), *Democracia y problemas de gobernabilidad en Bolivia y América Latina*, CEBEM/ILDIS/Nueva Sociedad, Caracas, 1992.
- Moreno Collado, J. 2000 "Constitucionalismo presidencialista o presidencialismo constitucionalista. Un dilema de América Latina en Valadés, D. y Serna J.M. (coord.) *El gobierno en América Latina ¿Presidencialismo o parlamentarismo?*, México, Universidad Nacional Autónoma de México p. 79-86
- Morgenstern, S y Domingo P. 2000 "The succes of Presidentialism? Breaking gridlock in presidential regimes en Valadés, D. y Serna J.M. (coord.) *El gobierno en América*

- Latina ¿Presidencialismo o parlamentarismo?*, México, Universidad Nacional Autónoma de México p. 95-131
- Morlino, Leandro 1986 "Consolidación democrática. Definición, modelos e hipótesis" *REIS*, nº 35, julio-septiembre
- Nino C. S. 1996 "Hyperpresidentialism and Constitutional Reform in Argentina" en *Institutional design in new democracies. Eastern europe and latin america*, Lijphart, A. Waisman, C.H. (ed.). Wetsview.
- Nino C. S. y otros, 1992 *El presidencialismo puesto a prueba*, Madrid, CEC.
- Nogueira, H. 1988, "Análisis crítico del Presidencialismo: los regímenes presidenciales de América Latina" en *Presidencialismo vs. parlamentarismo. Materiales para el estudio de la Reforma Constitucional*, Consejo para la consolidación de la democracia, Buenos Aires, EUDEBA
- Nohlen, D. (1994) *Sistemas electorales y partidos políticos*, México, Fondo de cultura económica.
- Nohlen, D. 1981 *Sistemas electorales del mundo*, CEC, Madrid
- 1991 "Presidencialismo vs. parlamentarismo en América Latina", *Revista de Estudios Políticos*, nº 74.
- 1994 *Sistemas electorales y partidos políticos*, México, Fondo de cultura económica.
- Norris, P. 1997 "Choosing Electoral Systems: Proportional, Majoritarian and Mixed System" *International Political Science Review* vol. 18 (3) pág. 297-312.
- O'Donnell, Guillermo. 2005 "Notas sobre la democracia en América Latina" en *La democracia en América Latina. Hacia una democracia de ciudadanos y ciudadanas*. Volumen *El debate conceptual sobre la democracia*, Programa de Naciones Unidas para el Desarrollo. Pág. 11-86.
- Parodi, Jean-Luc, 1980 "Effets et non-effets de l'élection présidentielle au suffrage universel direct", *Pouvoirs*, nº 14, p. 5-14.
- Pery, Y. (ed.), 1989 "Electoral Reform in Israel", *Israel Diaspora Institute*, report nº 5.
- Power, T.J. y Gasiorowski, M.J. 1997 "Institutional Design and Democratic Consolidation in the Third World" *Comparative Political Studies* vol. 30 (2), pág. 123-155.
- Przeworski, A. y otros 1998 *Democracia sustentable*, Piados, Barcelona.
- Roca, J.L. 2001 *Reformas al poder ejecutivo*, Informe contratado por el Ministerio de Justicia de Bolivia, Proyecto BOLI01/001. (Obtenido en www.reformas-constitucionales.gov.bo)

- Rose, R. 1987 "Présidents et Premiers ministres: elements de comparaison" *Pouvoirs*, nº 41
- Rothstein, B. 1996 "Political Institutions: An Overview", en Goodin, R.E. y Klingemann, H.-D. (eds.) *A New Handbook of Political Science*, Oxford, Oxford University Press.
- Rovira-Mas 1996 "La consolidación de la democracia en América Central: problemas y perspectivas en El Salvador, Guatemala y Nicaragua (1990-1996)" *Anuario de Estudios Centroamericanos*, 22(2), pág. 7-38.
- Sabsay, D.A. 1992 "El semipresidencialismo: una visión comparada" en C.S Nino y otros, *El presidencialismo puesto a prueba*, Madrid, CEC.
- Sartori, G. 1994 *Comparative Constitutional Engineering. An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes*, MacMillan.
- Sandoval, Isáac, 1986. *Fuerzas armadas y poder político en Bolivia*, Ed. Universidad Nacional Siglo XX, La Paz
- Sartori, G. 1991 "Le riforme istituzionale tra buone e cattive" *Rivista Italiana di Scienza Política*, nº 3
- 1994a *Comparative Constitutional Engineering. An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes*, MacMillan.
- 1994b "Neither Presidentialism nor Parliamentarism", en *The Failure of presidential democracy. Comparative perspectives. vol I*, Linz, J.J. & Valenzuela, A. (eds.) Baltimore y Londres, The Johns Hopkins University Press.
- San Martín Arzabe, Hugo, *Sistemas electorales: adaptación del doble voto alemán al caso boliviano*, Fundación Milenio,
- Serraferro, M.D. 1994 "Instituciones políticas en América Latina: revisión de enfoques teórico-metodológicos" *Sistema*, nº 122
- Shugart, M. S. & Carey, J.M. 1992 *Presidents and Assemblies. Constitutional Design and Electoral Dynamics*. Cambridge University Press
- Shugart, M.S. y Wattenberg, M. P. 2001 (eds.) *Mixed Member Electoral Systems. The Best of Both Worlds?* Comparative Politics, Oxford University Press.
- Shugart, M. S. & Carey, J. M. 1992 *Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Stellman, H. 1996, "Electing a Prime Minister and a Parliament: The Israeli Election 1996", *Parliamentary Affairs* nº4.

- Stepan, A. y Skach, C. 1994 "Presidentialism and Parliamentarism in Comparative Perspective" en *The Failure of presidential democracy. Comparative perspectives. vol I*, Linz, J.J. & Valenzuela, A. (eds.) Baltimore y Londres, The Johns Hopkins University Press.
- Taagepera, R 1999 "Supplementing the effective number of parties" *Electoral Studies*, 18, p. 497-504.
- Terceros Rojas, Gonzalo, ,1991 "Sistema electoral boliviano, 1980-1990", en Documentos de Trabajo del IESS, Cochabamaba.
- Toranzo, Carlos, 1989 (Eds.), Los partidos políticos y sus programas económicos, ILDIS, La Paz
- Torcal, M. 2001 "La desafección en las nuevas democracias del sur de Europa y Latinoamérica" *Instituciones y Desarrollo*, nº 8 y 9. pág. 1-28.
- Urvoas, J.J. 1997, "La réforme du système politique israélien et les élections générales du 29 mai 1996", *Revue du Droit Public et de la Science Politique en France et a l'Étranger*, nº2.
- Valadés, D. 2000 "La elección del presidente como parte de la renovación constitucional" en Valadés, D. y Serna J.M. (coord.) *El gobierno en América Latina ¿Presidencialismo o parlamentarismo?*, México, Universidad Nacional Autónoma de México, p. 237-255
- Verney D. V. 1963 "Analysis of political systems" en Eckstein, H. & Apter, D. E. (eds.) *Comparative Politics*, Nueva York, The Free Press.
- Vírgala Foruria, E. 1997 "La nueva fórmula de gobierno israelí: creación y puesta en práctica" *Cuadernos Constitucionales de la Cátedra Fadrique Furiò Ceriol*, nº 20-21.